

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀՈՒՐԱՆԸ

ԱՅՈՇՈՒՆԶ

ՀՈՒՐԱՆԸ ՀԱՅՈՑ ՄԵՋ

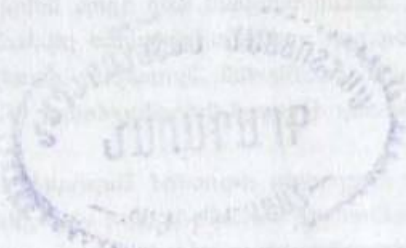
41023

Ա. Կ. ԿՈՉՄՈՅԱՆ

ԴՈՒՐԱՆԸ

ՎԱՅՈՅ ՄԵՋ

41023

ԵՐԵՎԱՆ - 2003

ՀՏԴ 297.18
ԳՄԴ 86.38
Կ - 636

Տպագրվում է
ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ:

Կ - 636 Կոզմոլոգիա Ա. Կ.

Ղուրանը հայոց մեջ: -Եր.: «Մուղնի», 2003,-
64 էջ:

Իսլամի Սուրբ գիրքը՝ Ղուրանը, միշտ եղել է հայ
կրոնա-քաղաքական և մշակութային հետաքրքրու-
թյունների ծիրում: Այդ խնդիրների վերլուծության հա-
մատեքստում արևելագետ Ա. Կոզմոլոգիանը կլանք տվեց
Վ.Դավթյանի գրողոցում մնացած թարգմանությանը:

ԳՄԴ 86.38

© Վահագն Դավթյան

ISBN 99941-33-06-3 • ՄՈՒՂՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍԸ

1994թ. մութ ու ցուրտ ձմեռն էր: Վա-
հագն Դավթյանը նստած էր սեղա-
նի առջև: Լամպի լույսը և վառարանում բոցկլտացող
կրակը հաճելի տրամադրություն էին ստեղծում, սա-
կայն վարպետը վհատ էր, անտրամադիր և վատա-
ողջ: Ինձ որպես գաղտնիք հայտնեց, որ մի շնչով,
մի քանի օրում է թարգմանել Ռուդաքիի պոեզիայի
ընտրանին, որ երկար ամիսներ դրված էր իր սեղա-
նին: Ես զարմացած, շփոթված, արագ-արագ թերթում
էի էջերը և ամեն տողի հետ հավաստիանում, որ ինձ
քախտ է վիճակվել առաջինը տեսնելու հայ թարգմա-
նական արվեստի լավագույն նմուշներից մեկը, որը
ժամանակի մեջ բյուրեղանալով՝ կլրացնի դասականե-
րի շարքը:

Վահագն Դավթյան երեսույթի լավագույն դրսեու-
րումներից մեկը նրա թարգմանական գործունեությունն
էր: Նրան տրված էր տարբեր քաղաքակրթություննե-
րի գիտակցման և ճշմարիտ արժեւորման շնորհ: Իս-
կապես, զարմանալի երեսույթ է «տաղանդ» կոչված
հասկացությունը: Այն չունի որոշակի սահմանում,

ավելին՝ այն իրացիոնալ է եւ նրանում ձեւավորվող ստեղծագործ ներշնչումը չի ենթարկվում վերլուծության: «Օժտվածների» մասնակցությունն այդ ամենին տվայտանքի եւ որոնումների պահն է միայն, որին հաջորդում է ստեղծվածայինը՝ արվեստի գործի ծնունդը, երեսույթ, որի իմացաբանության առջեւ բոլորը հուսահատ տարածում են ձեռքերը:

Դեռեւս 1990-թ Վ.Դավթյանը հայ ընթերցողին էր ներկայացրել Խաղանիի քառյակների մի ընտրանի, հեղինակ, որից մի քանի նմուշ անկրկնելի վարպետությանը թարգմանել էր Հ. Թումանյանը: Իրանական պոեզիայի հետ անմիջական մերձեցումն ունեցավ իր դերը, եւ շուտով Վահագն Դավթյանը ձեռնամուխ եղավ իսլամական արձակի կոթողներից մեկի՝ Ղուրանի թարգմանությանը:

Նոր չէ հայերի ճանաչողական հետաքրքրությունը մահմեդական աշխարհի նկատմամբ եւ անդրադարձը նրա Սուրբ գրքին: Դարերի ընթացքում այն թարգմանվել է ե՛ր ամբողջությամբ, ե՛ր հատվածաբար: Վերջինիս քանակն ավելացավ բանաստեղծ Վահագն Դավթյանի սույն թարգմանությամբ: Նա հասցրեց թարգմանել ընդամենը 120 այսբ¹ առաջին երկու սուրաներից², որի ձեռագիրը վստահհավատ մեզ հանձնեց բանաստեղծի դուստրը՝ Հասմիկ Դավթյանը:

Տեքստի սկզբնական մասը վարպետը շարադրել է իր «ձեռամբ», որոշ մաս՝ թելադրված է նրա կողմից, արդեն վատառողջ վիճակում: Կարծում ենք, ընթերցողն էլ կզգա հատկապես սկզբի հատվածների պաթետիկ, ներշնչուն, հատու ոճը, դրամատիկ հոեւորականությունը, հատկապես՝ ներքին հանգն ու ներդաշ-

¹ Բառացի՝ նախանշանակ, հայ մատենագրության մեջ ավանդաբար՝ ոտանավոր:

² Սուրա՝ գլուխ:

նակությունը, իսկ ողջ տեքստում՝ հայոց լեզվի հարստությունն ու հմայքը:

Հայ մշակույթի համար արժեք է ներկայացնում արվեստի հետ առնչվող այն ամենը, ինչ դուրս է եկել Վահագն Դավթյանի գրչի տակից: Այդ է պատճառը, որ մենք, «Ղուրանը հայոց մեջ» քննությունը նվիրում ենք Վահագն Դավթյանի հիշատակին՝ նրա թարգմանության վերջին բեկորը իրական համատեքստի մեջ հնչեցնելու համար, հուսով, առավել ճանաչելի դարձնել հայ ժողովրդի մերձավոր հարեանների Սուրբ գիրքը, դուզն-ինչ նպաստ բերել երկու «Բաղաքակրթությունների երկխոսությանը»:

ԴՈՒՐԱՆԸ ԼԱՅՈՅ ՄԵՉ

Իսլամը համաշխարհային կրոններից մեկն է, որը ձևավորվել է կայացել է 7-րդ դ., Արաբական թերակղզում, տոհմացեղային հասարակարգի փլուզման շեմին: Այն ուղեկցել է միջնադարյան հասարակարգի զարգացման ընթացքը, պատմության նոր շրջանը եւ այսօր մեզ է ներկայանում ոչ միայն որպես ազդեցիկ գաղափարախոսություն, այլ նաեւ՝ առաջատար քաղաքական ուժ:

Իսլամական գործոնի վերընթացն այսօր խորհելու տեղիք է տալիս եւ ստիպում առավել խոր ճանաչել այդ հզոր կրոնն ու քաղաքակրթությունն իր բազմաթիվ դրսեւորումներով: Իսլամի ի սկզբանե «ունիվերսալ» բնույթը, որ նրան դարեր շարունակ հեռու է պահել ազգային ներփակությունից, այսօր երբեմն ազգայնամոլական երանգ է ստանում, երբ նրա դրույթները մեկնաբանվում են կամայական, ոչ համարժեք: Իսլամի այդօրինակ «մոդեռնիզացիան» հանգեցնում է տարբեր քաղաքակրթությունների ոչ թե մերձեցմանը, այլ՝ օտարմանը: Այդ է պատճառը, որ վերջին տասնամյակներում արեւելագիտության մեջ հրատապ են դառնում եւ պատշաճ ուշադրության արժանանում ե՛ւ իսլամական աշխարհի ժամանակակից խնդիրներն ու սոցիալ-պատմական տեղաշարժերը, ե՛ւ դասական ժառանգության թարգմանություններն ու նրանց նվիրված ուսումնասիրությունները:

Ղուրանը³ ստեղծվել է Արաբիայում՝ երկիր, որ 7-րդ դարում կրոնների՝ Հուդայականության, քրիստոնեության, զրադաշտականության, մանիքեության, Հեթանոս (պոլիթեիստ) արարների հավատքների խառնարան էր: Այն, ժամանակի առումով զարմանալի արագությամբ դարձավ մոնոթեիստական նոր կրոնի՝ Իսլամի օրրան: Արաբական ցեղերը, որ ապրում էին Արաբիայի անծայրածիր տարածքներում՝ «ազատ եւ ինքնազուխ», սոցիալ-պատմական, երբեմն՝ կենսական գործոնների թելադրանքով պառակտված էին, անմիաբան եւ նույնիսկ՝ թշնամի: Այլ կերպ ասած՝ 7-րդ դ. Արաբիան մեզ է ներկայանում որպես քայքայվող տոհմացեղային մի Հասարակություն: Այնտեղ բնակվող բազմաթիվ ցեղերից մեկը Կուրեյջ ցեղն էր⁴, որի Հաշեմի սնանկացած տոհմիկ ընտանիքում 570 թ. ծնվեց Ղուրանի եւ Իսլամի ստեղծողը՝ Մուհամադ Իբն Աբդալլահը (Մուհամադ՝ որդի Աբդալլահի):

Մեքքան, ուր ծնվեց Մուհամադը, Արաբական

³ Բառի արարքեն արտասանությունը ավելի մոտ է «Կուրան»-ին, սակայն մենք որոշեցինք հետեւել հայ մատենագրության մեջ ամրացած Ղուրան ավանդական ձեւին: Հետաքրքիր է, որ Թովմա Արծրունին օգտագործել է Կուրան ձեւը. «Եւ զայս ամենայն հաստատեալ եղ ազգի իրում, կոչելով Կուրանս...» Թովմայի Վարդապետի Արծրունիոյ պատմութիւն Տանն Արծրունեաց, Ս. Պետերբուրգ, 1887, էջ 103:

⁴ Կուրեյջ ցեղանվան բազմաթիվ ստուգաբանություններ կան, որոնցից մեկը՝ այն ձուկն է (կուրջ), որ կուլ է տալիս մյուսներին: Տե՛ս Իսլամը հայ մատենագրության մեջ, ուսումնասիրեց եւ հրատարակեց Բարգէն եպս. Կիլիկեաբեան, Վիեննա 1930, էջ 195: Ըստ պահպանված ավանդությունների, Կուրեյջիները Մեքքան «նվաճել էին» շատ վաղուց, այնտեղից դուրս մղելով այլ ցեղերի: Կուրեյջիները «կիսավաշկատուն», «կիսավազակ» էին, որ Մեքքայի շրջակայքում քոչվոր կյանք էին վարում եւ ապրուստ էին հայթայթում՝ վարձով տալով իրենց ուղտերը եւ ուղեկցելով քարավանները (հմմտ՝. А. Массэ, Ислам, М., 1982, էջ 27):

թիրակզու Հեջազի նահանգի կենտրոնական քաղաքն էր, տարածված Չամզամ կոչվող աղբյուրի շրջանում: Առավել խոստուն նկարագրել այն, քան ոուս արեւելագետ Ի. Պետրուշևսկին, դժվար է: «Մեքքան գտնվում էր լեռկ, անբերրի եւ տխուր մի վայրում»⁵: Սակայն այդ «տխուր» եւ «անբերրի» վայրը 7-րդ դարում արդեն Արաբիայի արեւմտյան մասում մայրաքաղաքի դեր էր կատարում: Այն առեւտրի, մանր արհեստավորական ապրանքների արտադրության, մեծ տոնավաճառների եւ ուխտագնացության կենտրոն էր, քանի որ այնտեղ էր գտնվում Հեթանոս արարների կուռքերի սրբատեղին՝ Քաարան⁶: Մեքքայում էին հանգուցվում Հարեւան Իրանի, Հնդկաստանի, Պաղեստինի, Չինաստանի, Եմենի քարավանային ճանապարհները, ինչպես նաեւ՝ Միջերկրականի ափամերձ երկրների տարանցիկ ուղիները: Քաղաքի նկարագիրը իր ողջ կոլորիտով լիարժեք է դարձնում նաեւ այն զարմանահրաշ, թանկարժեք ապրանքների մուտքն ու ելքը, որ տեղափոխում էին քարավանները. «...կաշիներ, թանկարժեք մետաղներ, Հուտավետ յուղեր, ոսկերեք ավազ, աֆրիկյան փղոսկր, զենք, ցորեն, ձեթ, չինական մետաքս, ինչպես նաեւ՝ սեւամորթ ստրուկներ՝ Եթովպիայից»⁷:

Մուհամադի պապը՝ Աբու ալ Մուտալիբը, Հավատավոր մի մարդ էր, Մեքքայի տաճարի նվիրյալներից մեկը, որի խնամակալությամբ (իսկ Հետագայում՝ Հորեղոր) նա մեծացավ, վեց տարեկանում որրանալուց Հետո: Մուհամադի էություն մեջ խոր Հավատավորության եւ Հուզավառության (exaltatio) երեւույ-

⁵ И. П. Петрушевский, Ислам в Иране в 7-15 веках, Л., 1966, էջ 8.

⁶ Քաարայի «Սեւ քարի» վրա հետագայում բարձրացավ մահմեդական մզկիթի համալիր, որը սրբատեղի է:

⁷ Հմմտ՝. А. Массэ, Աշվ. աշխ. էջ 25:

Թի տրամաբանությունը կապվել է նաև Քաարայի տաճարի հետ մանկուց ի վեր ունեցած նրա անմիջական առնչությունը:

Մուհամադի կենսագրություն⁸ այդ հատվածի հավաստի արտացոլումը Ղուրանի 93-րդ սուրան է, որը երբեք չի չըջանցվում հետազոտողների կողմից: Ավելին, նրա վարքը իսլամական հոգևոր մշակույթի անբակտեյի մասն է կազմում:

5. Շուտով քո Տէրը քեզ կը տայ եւ զու գոհ կը լինես:

6. Մի՞թէ նա քեզ որր չը գտաւ եւ պատսպարեց:

7. Իսկ քեզ մոլորուած գտաւ եւ առաջնորդեց:

⁸ Մուհամադի վարքի (սիրա) հավաստի աղբյուր է համարվում Իբն Իսհադի (8-րդ դ.) «Վարք Մարգարեի» գործը, որն ավելի ուշ՝ 9-րդ դ. «խմբագրել է» Իբն Հիշամը: Վերջինս «գիտուն է ուսյալ մարդ էր՝ Բասրայից»: Հայտնի է, որ հետագայում, այլոց կողմից հայտնաբերված այդ երկու տեքստերի տարբերությունը նա համառորեն չի ներստել իր գործի մեջ, երկյուղելով, որ դա կխաթարի Մարգարեի անբասիր հեղինակությունը: (Տես՝ As Sira an Nabayia La Ebn Hisham, Kair, 1, 224, նաև՝ Islamic Desk Reference, Compiled from The Encyclopaedia of Islam by E. Van Donzel, Leiden-New York-Köln 1994, էջ 150: (Սույն վարքի բնագրի մեզ հետաքրքրող հատվածների թարգմանությանը սիրով ընդհատաչեց արաբագետ, պ.գ.թ. Ա. Փաշայանը): Միջնադարյան մամանտիպ վերաշարադրանքներում կա ցավալի իրողություն: Արդյունքը՝ ժամանակին եւ հատկապես՝ սոցիալ-քաղաքական համատեքստին հարմարեցված կոթող, կամ անձ, որ հետևում է իրականությունից: Այդ է պատճառը, որ հետազոտողները դիմում են նրանց ժառանգությանը, կենսագրական թեկուզ քողարկված մի ակնարկ կամ հիշատակություն հայտնաբերելու: Այստեղ էլ հաճախ համոզվում են նույն երեւոյթին: Դրանից ելնելով, վերջին տասնամյակների հատկապես արեւմտյան հետազոտողները հարցականի տակ են դնում Ղուրանի մեկնությունների (exegesis) պատմական ավանդույթը: Արաբագետ Ե. Ռեզվանն իր հույժ ժամանակակից, փաստերով ու վերլուծություններով հագեցած ուսումնասիրության մեջ առաջնային է համարում տեքստերի հետ աշխատելու նոր մեթոդների մշակումը, անկախ աղբյուրների անհրաժեշտությունը: Տես՝ E. A. Pezvan, Koran и ego мир. СПб, 2001. с. 40. Տես նաև՝ Փ. А. Абдуллаева, Персидская кораническая экзегетика, Тексты, переводы, комментарии, СПб, 2000.

8. Եւ քեզ գտավ աղքատ եւ Հարստացրեց:

9. Դու էլ որբին մի անարգի՛ր:

10. Մուրացողին էլ զուրս մի՛ անիր...⁹

Մինչև 24-25 տարեկան դառնալը Մուհամադի կյանքը չի նշանավորվել արժանահիշատակ դեպքերով: Փոքր Հասակում Հովվություն է արել, Հետագայում՝ ուղեկցել առեստրական մեծ քարավաններ: Իր աղնիվ վարքով, բարեստես արտաքինով շահել է Հարուստ մի այրու՝ Ուադիջի համակրանքը եւ շուտով ամուսնացել է քառասնամյա վաճառականուհու Հետ, իմաստավորելով իր տաղտուկ կյանքը: Ուադիջից ունեցել է աղջիկներ, որոնցից մեկը՝ Ֆաթիման, Հետագայում դարձել է Մուհամադի նվիրյալի, Իսլամում շիա ուղղության ստեղծողի՝ Ալիի կինը:

Վարքագիրները Հավաստում են, որ դեռևս մանկուց Մուհամադին ծանոթ էր տեսողական եւ լսողական տեսիլքը:¹⁰ Սակայն այն, ինչ կատարվեց Ռամա-

⁹ Ղուրան, թարգմ. Ա. Ամիրխանեանց, Վառնա, 1909, 93, 5-10:

¹⁰ Երեւոյթի հոգեֆիզիկական (ընկնակորություն) կողմը բազմաթիվ ուսումնասիրությունների նյութ է դարձել: Ի մի բերելով ուսական եւ արեւմտյան մասնագետների քննության արդյունքները այդ խնդրի վերաբերյալ՝ Ե. Ռեզվանը մասնավորապես եզրակացնում է, որ այն առավելապես գալիս է միջնադարյան քրիստոնեական աշխարհի կողմից «կեղծ մարգարեի» նկատմամբ ունեցած բացասական վերաբերմունքից, ինչպես նաև՝ ժամանակի բժշկական հոգեբանության անկատարությունից: Ռեզվանը գրում է. «Մուհամադի մարգարեական հայտնության պատմությանը չի կարելի կցել հիվանդագին վիճակների տեսությունը, բացի դրանից, լայն համատեքստում գիտակցվել է Մուհամադի մարգարեական հայտնության հոգեբանական ասպեկտների նույնությունը հիմնական կարանային մարգարեների, քրիստոնեական սրբերի, միստիկների եւ 19-րդ դ. կրոնական քարոզիչների... համապատասխան վիճակների հետ»: Տես՝ E. A. Pezvan, էջ 120: Այդ խնդրին վերաբերող աշխատությունների ցանկ տես՝ E. A. Pezvan, նշվ. աշխ., գլուխ 4. տես նաև՝ М.Б. Пиотровский, Пророческое движение в Аравии 7 в. Сб. Ислам. Религия, Общество, Государство, М. 1984, էջ 21:

զանի ուրբաթ օրվա աղամանութիւն (Աւլլաթ ալ դադր), երբ Մուհամադը սովորականի պես առանձնացած էր Հիրա լեռան անձուկ անկյուններից մեկում, հիմնովին փոխեց ոչ միայն Մուհամադի եւ նրա մտերիմ հարազատների ճակատագիրը, այլեւ քաղաքակրթութիւնի հետագա ընթացքը: Մուհամադին երեսաց ոգի (հետագայում՝ Գարրիել-Ջաբրայիլ) եւ մեկնելով պարուրված մի մատչան, ասաց. «Կարդա»¹¹ (կամ՝ ասա բերանացի, արտասանիր, թվերգիր):

Գթած ողորմած Աստուծոյ անունովը:

1. Կարդա քո տիրոջ անունովը, որ ստեղծել է.
2. Որ ստեղծել է մարդս թանձրացած արխնից.
3. Կարդա, եւ քո Տէրը գթառատ է.
4. Որ սովորեցրել է գրիչովը.
5. Որ սովորեցրել է մարդուս այն, որ չըզփտէր:¹²

Հետագայում՝ Ղուրանի երկրորդ սուրայում մենք կարդում ենք.

«Ասա նրանց, ովքեր Գարրիելի թշնամիներն են դարձել՝ նա Ալլահի կամքով իջեցրել է (Ղուրանը-Ա. Կ.) քո սրտի վրա ի հաստատումն այն բանի, ինչ եղել է նրանից առաջ (Հիմ եւ Նոր կտակարաններ Ա. Կ.) որպես ցուցում եւ ավետիք հավատացյալների»:¹³

20-րդ դարի հատկապես վերջին շրջանի Հոգերանութիւն գիտութիւնը հաստատում է մի հշմարտութիւն... երբ մարդիկ խորապես ամփոփվում են իրենք իրենց մեջ, նրանց մոտ ապշեցուցիչ պարզորոշ տեսիլքներ (hallucinatio) են հայտնվում..., նույնիսկ մի

¹¹ Ղարաա՛ կարդալ, որտեղից՝ Ղուրան: Այստեղ նմանապես ասուկա է արարեբեն կ եւ դ հնչյունների վերոնշյալ խնդիրը:

¹² Ղուրան, թարգմ. Ա. Ամիրխանեանց, 96, 1-5:

¹³ Թարգմ. Վահագն Դավթյան, Երևան, 2003, 2, 91:

բանի ժամվա առանձնութիւնը կարող է ասաջ բերել նկատելի հոգեկան փոփոխութիւն...»¹⁴: Եթե այս ամենին ավելացնենք նաեւ միջնադարյան մտածողի կրոնական ներշնչանքը, ի վերուստ տրված Հոգր ինքնասեւեռումը, մոլեռանդ բարեպաշտութիւնը, խոր հավատավորութիւնը եւ հոգու ու մտքի վարժանքը, ասպա հասկանալի կդառնա Մուհամադի այն գերզգայական փիճակը, որի պահերին նա ոգիների միջոցով կամ անմիջականորեն իր քարոզները ստանում էր երկնային ամենարարձք ատչանից, հոգեպայծառացման պահերին, հարթմնի եւ տեսիլքային «Հանդիպումների» ժամանակ: Այս էր Ղուրանի երկնաորութիւն (դոգմա, որը հետագայում լուրջ բանավեճերի նյութ դարձավ), անձեռակերտ լինելու ապացույցը, որտեղ Մուհամադը միայն Մարգարե էր, Ալլահի ընտրյալը:

Սակայն, ինչպես Աստվածաշունչն է աղղարարում՝ «Ձկա մարգարե իր հայրենիքում»: Մուհամադի առաքելութիւնը հավատ ընծայեցին միայն նրա մտերիմները եւ հարազատները, որոնք անգոր էին դույզն-ինչ նպաստել այդ նոր վարդապետութիւն կայացմանը: Առաջին իսկ քարոզները թշնամարար ընդունվեցին ճանաչված մեքքացիների, հատկապես՝ Կուրեյջ ցեղի ազդեցիկ «առեւտրաֆինանսական խմբիչխանատերերի» կողմից: Նրա կյանքին վտանգ էր սպառնում, եւ եթե Մուհամադը չսպանվեց, ասպա իր կյանքով պարտական էր արարների մեջ վաղուց ի վեր օրենքի ուժ ստացած արչան վրեժին, որը չէր ճանաչում սոցիալական տարբերակում, գործում էր անխնա եւ մի զսպիչ ուժ էր տաքարչուն, արչունուչտ եւ երկպառակ ցեղերի համար, որոնք մինչեւ վերջին մո-

¹⁴ Հմմտ՝ Дж. Рэлф Оди, Человек – существо одинокое; биологические корни одиночества в сб. Лабиринты одиночества, М. 1989, էջ 135:

հիկանն ընդունակ էին ոչնչացնել որեւէ տոհմ: «Այն մարդը, որից երես էր դարձնում նրա տոհմը, դառնում էր օրենքից դուրս...¹⁵», որ նշանակում էր բացարձակ անպաշտպան: Մուհամադն իր հաշնեի հեղինակավոր տոհմակիցների հովանավորութեան ներքո կարողացավ լքել Մեքքան, որտեղ նրան համարում էին «Կեղծ մարգարե»¹⁶: 622 թ. մի քանի տասնյակ իր համախոհներով փախավ Յասրիբ (Մեդինա), որտեղ նրա ընդունելութեանը մեծապես նպաստեցին նաև հրեաները եւ տեղի քրիստոնյաները: Հենց 622 թիվն էլ դարձավ սուրբ թվական՝ Հեջրա (տեղափոխություն, արտագաղթ), որը եւ սկիզբ դրեց մահմեդական աշխարհի թվագրությանը:

Իրերի հետագա ընթացքը պատմության ընդհանուր հենքի վրա կարելի է ուղղակի գլխապատույտ հաջողություն համարել: Քարավանային հիմնական ճանապարհների խաղաղությունը պահպանվում էր հարուստ եւ հեղինակավոր տոհմերի «հսկողության» ներքո, ինչպես նաև՝ ամրագրվում էր դաշնագրերով եւ պայմանագրերով: Մեդինայում Մուհամադի շուրջը համախմբված նորադավան մահմեդականների ուխտադրուժ հարձակումները ճամփարաժաններում Մեքքայի քարավանների վրա եւ հաղթանակները, ապահովեցին Մուհամադի «բանակի» արագ աճը, եւ Մուհամադի թշնամի Կուրեյշիները կանգնեցին երկընտրանքի առջև: Հազիվ թե կասկած հարուցի այն միտքը, որ Իսլամը (արար.՝ հնազանդություն) իր օրհանում արդեն՝ միայն վարդապետություն էլ էր, այլ նաև՝ ռազմական ուժ էր: Հաղթանակներն ուղեկցվեցին արյունահեղություններով, որն էլ հիմք դրեց հետա-

¹⁵ В. В. Бартольд, Сочинения, том 6, М., 1966, էջ 89:

¹⁶ Ի դեպ, ավելի վաղ՝ քան քրիստոնեական աշխարհում:

գայում «պայքար հավատի համար» (Ջիհադ) պատվիրանի կայացմանը:

Առաջին հարձակումներից ստացած ավարն այն շարժիչ ուժն էր, այն նախադեպը, որ մեծապես որոշեց Իսլամի հետագա ճակատագիրը: Ավարը (այդ թվում գերիններ) բաժանվում էր բոլորի միջև, մի մասը՝ տուրքի եւ հարկի ձև ստացած եւ օրինականացված, «քարերաշխում էր» կարիքավորներին (զարաթ), իսկ 1/5-ը՝ Մուհամեդին: Իսլամի «սոցիալական հենակետը» դեռևս մնում էր անկարողների, խեղճների, հնազանդների եւ չունեւորների խավը: Երբ 12 դար անց Ֆ. Նիցչեն անխնա քննադատում էր ամեն քրիստոնեականում հենց խեղճությունն ու թուլությունը, անօգնականությունն ու հնազանդությունը, ապա նա չէր ուզում ճանաչել վաղ Իսլամը: Նրա նիհիլիստական փիլիսոփայությունից ծնունդ առած ուժեղ մարդու գաղափարին առավել համապատասխանում էր ոչ Իսլամը. «Իսլամն արհամարհում է քրիստոնեությունը եւ իրավունք ունի, 1000 անգամ իրավունք ունի, իսլամին հարկավոր են տղամարդիկ...»¹⁷:

630 թ. Մուհամադը իր բանակով մտավ Մեքքա, կործանեց Քաաբայի կուռքերը, սկիզբ դնելով նոր դարազրկի: Երկու տարի անց, 632-ին մահկանացուն կնքեց Մեդինայում, իր ետեւից թողնելով 9 կին եւ ոչ մի արու զավակ: Բազմիմաստ է Ռեզվանի այն միտքը, թե «Կապը երկնքի հետ կտրվեց. քարոզները սկսում էին իրենց ինքնուրույն կյանքը»:¹⁸

Ղուրանով սկիզբ դրված նոր գաղափարախոսության թանձրույթը (quinta essentia) միաստված-

¹⁷ Фридрих Ницше, Антихристианин, Опыт критики христианства, в сб. Смерти богов. М. 1990, էջ 89:

¹⁸ Stou' E. A. Pezvan, Գշվ. աշխ. էջ 33:

ծուխյան գաղափարն էր՝ «Ձկա Աստված բացի Ալլահ-հից, եւ Մուհամադը նրա մարգարեն է»¹⁹: Դար այ խալամ (խալամական տուն) հասկացությունը մուտք գործեց ոչ միայն հարեան, այլեւ՝ հեռավոր Եվրոպայի ժողովուրդների կյանք: Ղուրանը դարձավ պատմություն, կրոն, իրավունք, բարոյականություն, մշակույթ, ծես, մի խոսքով՝ խալամական քաղաքակրթություն: Այդ քարոզներն էին, որ Արաբիայի արեւահար ժողովրդին դրեցին նվաճող ժողովուրդների շարքը, նրա լեզուն վերագասեցին վաղուց քաղաքակիրթ ժողովուրդների լեզվից եւ կրոնը դարձրին համաշխարհային կրոններից մեկը:

7-8-րդ դդ. արդեն «Արաբական խալիֆայություն» կոչվող պետությունը հիմնականում ձեւավորել էր իր աշխարհագրությունը՝ Մերձավոր եւ Միջին արեւելք, Հյուսիսային Աֆրիկա, Եվրոպայի հարավ-արեւմուտք: Նրանց հաղթարշավը կանգ առավ Ֆրանսիայի մատույցներում՝ Պուատիեի մերձակայքում: Բազմաթիվ երկրների պես խալամականացման ճնշմանը չդիմացավ նաեւ Իրանը: 637-ին Քադիսիեի, 642-ին՝ Նեհավենդի ճակատամարտերից հետո պարզ դարձավ, որ Սասանյան Իրանը փակում է իր հին քաղաքակրթության պատմության էջը: «Հազկերտը, նվաճողներից փախավ Խորասան, ինչպես վերջին Դարեհը հազար տարի առաջ եւ նրա նման էլ սպանվեց իր կողմնակիցների ձեռքով»²⁰:

Իրավամբ, անքննելի են աստծո գործերը: Երբ 451-ին Սասանյան Իրանը կոտորում էր հայերի կամրջ զրադաշտական կրոնը հայոց մեջ հաստատելու համար, ժամանակի անխիղճ արդեն պտտվում էր նրա դեմ:

¹⁹ Այդ քանաձեռ կոչվում է «Շահադա»:

²⁰ Հմմտ՝ Րիչարդ Փրայ, Наследие Ирана, М. 1972, էջ 328:

Մուհամադի ծննդին մնացել էր ընդամենը 119 տարի:

7-րդ դարի 40-ական թիթ. արարները ներխուժեցին Հայաստան: Ձենք կարող չհիշատակել 9-րդ դարի պատմիչ թեմալայի այն խոսքերը, թե՛ «... կործանվեց Պարսից չար թագավորությունը եւ նրան փոխարինեց այլ, շատ ավելի չար՝ իսմայիլականը»²¹:

Գժվար է միանշանակ բացատրություն տալ այն երևույթին, որ արաբական խալիֆայության կազմում հայերը մյուս բազմաթիվ ժողովուրդների պես չընդունեցին խալամը: Վերագրել դա ազգային հոգեկան կերտվածքին կամ հայոց կրոնական, քաղաքական, էսթետիկական գիտակցության մեջ քրիստոնեության ամուր արմատների՞ն, գուցե նաեւ արաբական պետության կազմում ծայրամասային լինելու հանգամանքին, 7-րդ դարում հայոց մեջ ամուր թագավորության եւ պետական ռազմավարության բացակայության՞ը, հոգեւոր իշխանության առաջատար դերին՞ կամ այս ամենը միասին, այնուհանդերձ՝ հայերը հավատափոխ չեղան:

«Հայաստանը փաստորեն անսպաշտպան էր: Կայսրությունը (Բյուզանդական-Ա. Կ.) ոչ միայն երկիրը չէր պաշտպանում արարներից, այլեւ զրգոում էր կրոնական բանավեճերը»²²: Այդօրինակ կրոնական ներհակության մի գավեշտական օրինակ կարող է ծառայել (ավելի ուշ շրջանի) հետեւյալ երկխոսությունը. «Եվ հոռոմն ասէ Հպարտութեամբ թէ ես եմ ազգ առաջին, սուրբ եւ գիտնական եւ ուղիղ հավատ, եւ

²¹ «Թէ որպէս բարձունց չար թագաւորութեանց Պարսից, եւ փոխանորդեաց միւս եւս չար իսմայիլական». տես՝ Թովմայի Վարդապետի Արժրուհիոյ պատմութիւն Տաւն Արժրուհեաց, Ս. Պետերբուրգ, 1887, գլուխ Դ. էջ 98, թրգմ. ըստ՝ Тωμα Арцруни и Аноним, История дома Арцруни. Пер. с древнеармянского, вступит. статья и комм. М. О. Дарбинян-Меликян, Ереван, 2001, էջ 148:

²² А. Н. Тер-Гевондян, Армения и Арабский халифат, Ереван, 1977, էջ 35:

Հայն եւ Ասորին ոչ են ի կարգս քրիստոնեութեան եւ ոչ ունին առ Աստուած բաժին, եւ այսպէս նախատէ եւ ՀայՀոյէ: Իսկ ասորին ասէ ծածուկ նենգութեամբ եւ կեղծաւորութեամբ, թէ ես եմ ընտիր քրիստոնեայ եւ ունիմ անարատ Հաւատ եւ սուրբ կարգ, եւ Հոռոմն ու Հայն լցեալ են չար Հերձուածաւք ատար են յԱստուծոյ եւ զՅիսուս Քրիստոս ոչ ճանաչեն եւ դժոխոց են ժառանգ»: ²³ Հիրավի, քրիստոնեութեան անհանգիստ ընդերքում բորբոքվող կրքերը ստիպում էին կողմերին առավել ճկուն վարել ամենանուրբ աստվածարանական քննարկումները: Մինչ արարները թրով նվաճում էին իրենց անձանոթ աշխարհները, հայերը թրծվում էին դավանարանական բանավեճերի արվեստում: Այսպիսով, 7-րդ դարից սկսած՝ Քրիստոնեական Հայաստանը կանգնած էր ե՛ւ նվաճողի, ե՛ւ հզոր մի գաղափարախոսութեան դեմ-հանդիման, որին դիմադրելու համար հարկավոր էր ճանաչել այն: Արարներն այնքան էին զբաղված զավթողական եւ ավարառու նկրտումներով, որ ժամանակ չունեին հմտանալու հակաճառութեան արվեստում եւ հիմնավորելու սեփական վարդապետութեան գրույթները: Սակայն, երբ ուղղակիորեն նույն պետական «գլխարկի» տակ առնչվեցին իրեն վաղուց տեսականորեն հաստատած քրիստոնեական ջատագովութեան Հետ, ստիպված էին տեղի տալ եւ Ղուրանի դոգմաները պաշտպանելու համար յուրացնել նաեւ բանավեճի արվեստը:

Հայ պատմիչ Սեբեոսի (7-րդ դ.) անվրդով տեղեկությունը Մուհամադի մասին, առաջինն է Հայ մատենագրութեան մեջ, որը մի կողմից պատմական փաստն է արձանագրում, մյուս կողմից՝ ընդգծում է

²³ Յ.Ս. Անասեան, Մանր երկեր, Լոս Անջելես, 1987, էջ 211:

խլամի նկատմամբ դուսպ, ավելին՝ անտարբեր վերաբերմունքը: Դա արդյունք էր նախ՝ խլամի միաստվածական գաղափարի Հետ քրիստոնեական մտքի ընդհանրություն, ինչպես նաեւ՝ Մուհամադի քարոզներում այլազավանների նկատմամբ ունեցած հանդուրժողականություն: Ղուրանի կանոնարկումը եւ «կոնֆորմիզացիան», նրանում չեղտադրումների փոփոխությունը տեղի ունեցան ավելի ուշ, Մուհամադի մահից Հետո: Սեբեոսը գրում է. «Այդ ժամանակ երեսան եկավ մի մարդ, այդ նույն Իսմայիլի որդիներից, որի անունն էր Մահմեդ, առեստրական եւ իբրեւ թե աստծո հրամանով, սկսեց քարոզել, որ ճշմարիտ անուսպարհը դա Աբրահամյան աստծո ընդունումն է: Եվ մանավանդ հմուտ եւ տեղյակ էր Մովսիսական պատմությունը: Քանի որ հրամանը ի վերուստ էր, ասպա բոլորը, որպես միասնական հրամանով, միաբանվում էին այդ նոր ուխտի ներքո, թողնելով սին պաշտամունքները, ընդունում կենդանի աստծուն, որը երեսաց նրանց Աբրահամ հորը: Այսպիսով, Մահմեդը օրենսդրեց չուտել լեշ, չխմել գինի, չխոսել սուտ, չանել պոռնկություն»: ²⁴ Հետագայում, որպես խոսքի եւ գործի հակասություն օրինակ քրիստոնեական միտքն ընդվզում է այդ ամենի դեմ, նշելով Ղուրանի 76-րդ սուրայի 21-րդ այսվթը, ուր ասվում է դրախտային ընկալիչի մասին «...Եվ նրանց Տէրը կը խմեցնէ նրանց մաքուր գինի»: ²⁵

Ղուրանի հայերեն թարգմանությունների ձեռագիրը լուսանցագրություններում բացի ուղեցույց Հան-

²⁴ Պատմութիւն Սեբեոսի, աշխատասիրության Գ.Վ. Արգարյանի, Երևան, 1979, էջ 135, թարգմ. ըստ՝ Տր. Малхасянц, История епископа Себеоса, Ереван, 1939, гл. 40.

²⁵ Ղուրան, թարգմ. Ա. Ամիրխանեանց:

²⁶ Մատենադարանի 9350 ձեռագրի (Վաթողիկոսական Դիվանից

դիսացող փաստագրումների²⁶ կան նաև առարկու-
թյուններ (Վասն սաստանայի..., Ավաղ ծիծաղելի օրի-
նակիդ..., խարէութեամբ ձեւանա իբրև Մովսէս...
եւն²⁷): Կանանց իրավունքներին առնչվող այսօրվա
կապակցությունը՝ «Զկնի այսքան ջանի վասն այժմ
կանանց գովէ դողջախոհութիւն ծածկելով զիւր վա-
վաշտութիւն որ ԺԳ (13) կանայս ունէր» եւն²⁸: Ի
ղեպ. Վ. Բարտողը երկնտանքով այդ Հանգամանքը
վերադրում է կամ Մուհամադի մոտ «ուշ արթնացած
դճայականությունը», կամ՝ քաղաքական նպատակ-
ներին:²⁹

Շուտով Հակաճառությունն ու տարակարծու-
թյունը³⁰ մուտք գործեցին կյանքի տարրեր բնագա-
վառներ: Փիլիսոփաները, աստվածաբանները, տրա-
մախոսները բանավիճում էին ապացույցներով, դա-
տողություններով, Հաճախ սոփեստությունը, պոետ-
ները՝ պատկերներով: Բանավեճի, այն էլ բարեկամա-

փոխանցված թերի օրինակ, որ սկսվում է երկրորդ սուրայի 148-
րդ այսթից), համապատասխան պայթյունի դիմաց կան այլ ձեռա-
գրով կատարված լուսանցագրություններ՝ «Վասն խոզ շուտելոյն»,
«վասն կնոջ», «արձակումն կանանց», «վասն այրի կանանց» եւն:
Էջերն են 1ա-12ա: Ծնորհակալություն ենք հայտնում Մաշտոցի
անվ. Մատենադարանի ձեռագրատան վարիչ, պ.գ.թ. Գ. Տեր-
Վարդանյանին, սիրով մեզ օժանդակելու համար:

²⁷ Մատենադարանի 2826 ձեռագիր (նույնական 2968-ի հետ)
«Գիրք, որ կոչի Ղուրան», էջ 12ա, 13ա, 13բ, 15ա եւն:

²⁸ Մեսրոպ Ե. Ալեքանց, Հայ ձեռագիր Ղուրան մի ի հնդիկս
(թարգմ. Ստեփաննոս վարդապետի իրավեցույ), Բագմավէպ, 1924,
էջ 205:

²⁹ Բազմակնությունը թույլ էր տալիս ընդամենը չորս կին: Պատ-
միչ Ղեռնդը քննադատում է Մուհամադի կողմից ստեղծված, սա-
կայն իր կողմից չպահպանված բարոյական նորմը: Տես Պատմու-
թիւն Ղեռնդեայ Մեծի վարդապետի հայոց, Ս. Պետերբուրգ, 1887,
էջ 92:

³⁰ Քրիստոնեա-իսլամական երկխոսությունների մասին եւ գրակ.
ցանկ տես՝ А. В. Журавский, Христианство и ислам, социокультурные
проблемы диалога, М. 1990.

կան, Հիանալի մի օրինակ է Գրիգոր Մագիստրոսի եւ
Մանուչէի Հայտնի երկխոսությունը պոետիկայի
կրթությունների վերաբերյալ, որն ավարտվեց Գ. Մա-
գիստրոսի «Հազարատողեանով»:³¹ Ընդդիմախոսու-
թյունն ու Հակաճառությունը մի նոր աստիճանի Հաս-
ցրեց Գրիգոր Տաթևացին (14-րդ դ.)՝ Համակարգելով
այն: Նրա Գիրք Հարցմանցի «Ընդդէմ տաճկաց» գլ-
խում մեկ առ մեկ մերժվում են Ղուրանի դրույթնե-
րը:³² «...Տաթևացին կը գրէ ոչ թե իսլամը անարգե-
լու դիտումով, այլ կրօնական ճշմարտութիւնը ցայ-
տեղներու եւ դայն շատագովելու նպատակով»:³³ Մի
օրինակ Տաթևացու Հակաճառությունից բավական
է, Հասկանալու Համար, որ «Հավատացյալը» պնդում
է, իսկ Հակաճառողը՝ մերժում: Երկուսն էլ փաստաբ-
կում են եւ ապացուցում: Պիղծ զոհի կամ խոզի մտի
արդելի կապակցությունը (Որ զՀայդենս ոչ ուտեն...) Տաթևացին
գրում է. «Արդ՝ Հարցանեն՝ զձեզ, ձեռն
սուրբ եւ դանակն սուրբ, զի՞նչ է, որ պղծէ զկենդա-
կին»:³⁴ Իրականում այդ արգելքներն ունեն խոր՝ սո-
ցիալական, տնտեսական եւ Հին՝ Հեթանոսական շր-

³¹ Գրիգոր Մագիստրոս, Տաղասացութիւնք, Վնտ. 1868: Այս օրի-
նակը գրավել է Կյուլենեքյանի ուշադրությունը, տես Իսլամը հայ
մատենագրութեան մէջ, ուսումնասիրեց եւ հրատարակեց Բարսէն
Եպս. Կիլիկեցեան, Վիեննա 1930: Հայոց մէջ իսլամաքրիստոնեա-
կան հակաճառությունների մասին տես՝ Мелконян Армен, Армянские
средневековые источники об Арабском халифате 7-8 вв. Автореф. канд.
дисс. Ереван, 1990.

³² Զումն մարդ փեղամբար ասեն: Հանապազ ցրով ողողին եւ սր-
բութին համարին: Ուրանան գմարդեղութիւն բանին: Զգինին հա-
րամ ընթեն եւն: Տես «Գիրք հարցմանց», Գրիգոր Տաթևացի,
Երուսաղեմ, 1993, առաջաբան՝ Ս. Արեւշատյանի, Գրիգոր Տաթև-
ացին եւ նրա «Հարցմանց գիրքը», էջ 51:

³³ տես՝ Բ.Կյուլենեքյան, Եջվ. աշխ. էջ 11:

³⁴ Նույն տեղում, էջ 178:

³⁵ Այդ մասին տես՝ И. Ш. Шифман, О некоторых установлениях
раннего ислама, сб. Ислам, Եջվ. աշխ. էջ 38-40:

ջանի հետ կապված ծիսային արձատներ:³⁵ Տաթևացին Ղուրանի մանրամասներում եւ եզրույթներում հմտութուն եւ գիտելիքներ է ցուցաբերում: Ենթադրվում է, որ նա ճանաչել է Ղուրանը կամ ոչ Հայոց լեզվի միջոցով, կամ էլ՝ Ղուրանն առաջին անգամ Հայոց լեզվով թարգմանվել է ավելի վաղ:

Ղուրանի մասին խոսում են տարբեր Հայ պատմիչներ, Հաճախ՝ ի ցույց դնելով իրենց լավատեղյակությունը: Նրանց ծանոթ է, օրինակ, «ղուրրա» (ղուրանասաց) մահմեդական տերմինը: Եզրույթների լավ գիտակցություն էր հարկավոր Ղուրանը «Փուրկան» անվանելու համար: 13-րդ դ. պատմիչ Վարդանը գիտեր Ղուրանի սուրանները եւ հիշատակում է «Սուրաթ ալ բակարան»: Հավանաբար, մոտավորապես 13-րդ դ., գուցե հատվածաբար, սակայն արդեն գոյություն ունեւր Ղուրանի Հայերեն թարգմանությունը:³⁶ Կարծում ենք, մեր պատմիչները կարող էին ծանոթ լինել նաեւ Ղուրանի արաբերեն բնագրին, կամ էլ 12-16-րդ դդ. բազմիցս իրականացված Ղուրանի լատիներեն թարգմանություններին:

Ինչ վերաբերում է հատվածային թարգմանություններին, ապա զրանք պատահական եւ ինքնանպատակ չէին, առավելապես ուղղված էին Ղուրանի որեւէ դրույթի ճանաչմանը, քննությունն ու հակաճառությունը:

Հավաստի է Ղուրանի Հայերեն թարգմանությունը լատիներենից՝ կատարված Ստեփանոս Լեհացու ձեռքով (17-րդ դ.):³⁷ Նա ծնվել եւ ուսումնասուել է Լեհաստանի Լեմբերգ (Լվով) քաղաքում: «Բարեպաշտ

³⁶ Ղուրանի ամենաերկար՝ 2-րդ սուրան է, որ թարգմանվում է՝ Կովը: Հմմտ. Ա. Ո. Тер-Гевондян, Армения и Арабский халифат, Ереван, 1977, էջ 263:

³⁷ Մատենադարան. ձեռ. 3109 (17 դ.), 934 (18դ.):

մուղաց գավակ էր»): լեզուների փայլուն գիտակ: «մատաճաղէմ ընթացքը եւ ընտիր կենցաղավարությունը կը գրաւեն էջմիածնեցուց ուշադրութիւնը եւ Փիլիպպոս կաթողիկոս կը ձեռնադրէ զինքը քահանայ եւ թիչ յետոյ կու տայ վարդապետական գաւազան»³⁸ Լեհացու կողմից կատարված բազմաթիվ թարգմանությունների մեջ Ղուրանը երեւի միակն է, որ Հայ մատենագրության մեջ, բացի հիշատակությունից, ուշադրության եւ գնահատականի առանձնապես չի արժանացել:

Թարգմանությունն ունի 124 սուրա, որոնք իրարից բաժանվում են լատիներեն բնագրին հարազատ «Ազոօրա» (Azōra) տառադարձումով: Մեզ չփոխություն մեջ գցեց սուրանների քանակը, որն արաբերեն բնագրում, ինչպես հայտնի է, 114-ն է:³⁹ Պարզվում է, որ այդ անհամապատասխանությունն աղբյուրը Հենց լատիներեն թարգմանությունն է, կատարված 12-րդ դ., որտեղ թարգմանիչն իր նախաձեռնությունը եւ «թարգմանչի աշխատանքի վերաբերյալ իր պատկերացումներով» միջամտել է բնագրի իր կարծիքով «բարբարոսական» տեքստին:⁴⁰ Ավելի ճիշտ, դա եղել է թարգմանիչների մի խումբը, որում եղել են նաեւ արաբախոսներ: Թարգմանական գործունեության այդօրինակ եղանակը Հենց նույն դարերում կիրառվում էր նաեւ Հայոց մեջ: Թարգմանությունները

³⁸ Ն. Ակիմեան, Ստեփանոս վրդ. Լեհացի, Համդէս ամսօրեայ, 1912, թիւ 1, էջ 62:

³⁹ Տես՝ Ղուրանի գիտական թարգմանությունը Коран. Пер. и комм. И. Ю. Крачковского, М. 1986. Коран, Пер. с арабского и комментарий М.-Н. О. Османова, 1992 (վերջինս արաբերեն քննադիր-ձեռագրի ուղղկությունը):

⁴⁰ Ի. Կետոնացու մասնակցությամբ. տես՝ Է. Ա. Резван, указ. соч., с. 356. Այդ մասին Գաւել՝ Լ. Ի. Климович, Книга о Коране, М. 1986, էջ 117-119: Նաեւ՝ Ա. В. Журавский, Ըջվ. աշխ. էջ 32:

իրականացվում էին օտար եւ հայ հեղինակների համագործակցությամբ, երբ լեզվակիրները կատարում էին բնագրի տողացին, իսկ հայ խմբագիրները՝ դրանց գրական վերամշակումը: Այդ պատճառով հայերեն թարգմանությունները բնագրական տեսակետից երբեմն բավականին հեռանում էին իրենց նախորինակներից եւ փաստորեն դառնում նրանց ազատ փոխադրությունը:⁴¹

Ղուրանի նշված լատիներեն թարգմանությունը թեեւ անհաջող, այնուհանդերձ 1543 թ. հրատարակվել է Շվեյցարիայում, քրիստոնեական ֆատագոլությունը իրական ազդյուններից բխեցնելու եւ հիմնավորելու նպատակով: Ղուրանի լատիներեն երկրորդ թարգմանությունը կատարվել է ավելի ուշ, 13-րդ դ., որտեղ Մարկոս Տոլեդացին ֆանացի է հնարափորինա հարագատ մնալ բնագրին, սրահպանելով սուրանների վերնագրերը, որոնք բացակայում էին առաջին թարգմանության մեջ: Լատիներեն երրորդ թարգմանությունը հրատարակվել է 16-րդ դ., ուր կրկնվել են առաջին թարգմանության բազմաթիվ անճշտությունները՝ 124 սուրա, բնագրին ոչ համարժեք տեքստ, վերնագրերի բացակայություն, «սպօսարա» տառադարձում են: Լատիներեն ավելի ուշ թարգմանության մեջ արդեն տեսնում ենք «Suras» ձևը:⁴² Ի դեպ, Լեհացին նույնպես թարգմանության տեքստի մեջ չի ներառել սուրանների արարերին անվանումները եւ դրանց թարգմանությունը: Վերջիններս նշված

⁴¹ Հմմտ՝ Լեոն Տեր-Պետրոսյան, Հայ հին թարգմանական գրականություն, Երևան, 1984, էջ 16:

⁴² Լյուդովիկոս Մարաշիի կողմից, տե՛ս՝ Pezvan, նշվ. աշխ., ներդիր 5:

⁴³ 3109 ձեռ. ցանկում սուկա է ընդամենը 71 հայատառ արարերին վերնագիր, հայերեն թարգմանությամբ, իսկ 934 ձեռ. ցանկում՝ 67 անուն վերնագիր (էջ 2ա-4ա), որից հետո 5 դասարկ թերթ կա:

են միայն ձեռագրի ցանկում, այն էլ՝ կիսատ:⁴³ Այս ամենի վրա լույս է սփռում Լեհացու թարգմանության վերջում արված այն գրությունը թե՛ «Ի վերջոյ Ղուրանին քանի մի ոտանաւորք եղեալ կան, որք ոչ են թարգմանեալ ի լատինացւոց բարբառ, ոչ գիտեմ զպատճառն»:

Եթե լով այս փաստերից, կարող ենք ենթադրել, որ Լեհացին Ղուրանի հայերեն թարգմանությունը կատարել է իր համար բնագիր ծառայող լատիներեն առաջին թարգմանությունից, պահպանելով նրա կառուցվածքը:⁴⁴ Ի դեպ, հայտնի է, որ Ղուրանի լատիներեն թարգմանությունների մակարդակն անհամեմատ ցածր է Աստվածաշնչական բնագրերի արարերին թարգմանություններից, որոնք կատարվում էին քրիստոնյա արարների միջավայրում:⁴⁵

Ահավասիկ Ստեփանոս Լեհացու թարգմանության սկիզբը եւ ավարտը.

«Այս է գիրք օրինաց հազարացւոց կամ իսմայելացւոց որ կոչի Ղուրան, այսինքն հաւարումն պատիրանաց»⁴⁶: «Կատարեցաւ Ղուրան, թարգմանեալ ի լատին բարբառոյ ի հայոց լեզու, ձեռամբ Լեհացի Ստեփաննոսի բանասէրի»:

Թարգմանությունը սկսվում է Ղուրանի առաջին սուրայի՝ ՓաթաՀայի⁴⁷ (որ ընդունված է համեմատել «Հայր մերի» հետ) թարգմանության մի քանի տար-

⁴⁴ Այս խնդիրը կարոտ է բնագրերի համեմատական ուսումնասիրության, որը, որքան մեզ հայտնի է, մինչև օրս անհարկի դուրս է մնացել մեր արեւելագետների ուշադրությունից:

⁴⁵ Հմմտ. եւ այդ մասին ցանկ տե՛ս՝ E. A. Pezvan, էջ 358:

⁴⁶ Մատենադարան, Գշվ. ձեռագրեր:

⁴⁷ Բառացի՝ բացող: Առաջին սուրան է, որ պարունակում է Ղուրանի դոգմաների սեղմ շարադրանքը: Աղոթքի (սալաթ-ճամազ) հիմքն է: Տե՛ս Ислам. Краткий справочник, М, 1983, էջ 109:

բերակով: Առաջինը իր՝ Լեհացու թարգմանությունն է: Մյուսը ներկայացված է որպես «այլ թարգմանություն», որ Հասկանալի չէ իր կողմից կատարված մեկ ա՞յլ տարբերակ է, թե՞ այլ թարգմանչի գործ է: Իսկ մի երրորդ տարբերակ ներկայացվում է «Այլ թարգմանիչ» վերնագրի տակ: Արդյո՞ք այլ թարգմանիչը լատինական այլ թարգմանիչն է, թե՞ Լեհացուն Հայտնի է եղել նաև Հայոց մի «այլ թարգմանիչ»: Հետաքրքիր են Ղուրանի թարգմանությունն այն ձևազրեբը, որոնք նույնական են իրար հետ, սակայն տարբերվում են Լեհացու թարգմանությունից և կառուցվածքով և ոճով⁴⁸: Թարգմանական այլ օրինակներն ունեն 104 սուրա. «Յազազս փղապ, որ սլարունակ է զՀինգ տունս: Գրեալ ի Մաքիոյ»: Սա Համապատասխանում է Ղուրանի բնագրի 105-րդ «Փիղ» սուրային: Տարբերությունը գալիս է նրանից, որ նշված ձևազրեբում առաջին՝ ֆաթիհա կոչվող սուրան Համարվել է մուսթ և Հաշվի մեջ չի մտել: Եթե Լեհացու թարգմանությունն մեջ սուրաների թիվը ավելի էր, ապա նշված⁴⁹ թարգմանության մեջ այն պակասում է իննով: Ճիշտ է, թարգմանությունները մանրազնին քննության կարիք ունեն, սակայն Հենց առաջին ծանոթությունն էլ ի ցույց է դնում դրանց ակնհայտ տարբերությունները: Օրինակ, երկրորդ՝ ամենաերկար սուրան, որ արաբերեն կոչվում է «Ալ-Քակարա», Լե-

հացին թարգմանել է «Կովը», իսկ նշված թարգմանությունն մեջ այդ սուրան կոչվում է «Գլուխ յազազս երնջին»: Ֆաթիհայում աչքի է ընկնում Ալլահի յուրօրինակ էպիտետը, որ չենք հանդիպում այլոց մոտ՝ «Բարեբարեգութ»:

Իսլամի վերաբերյալ Հայոց պատկերացումները միշտ չէ, որ խոր էին և գիտակցված: Դրանցում Հաճախ ընդդիմանալու նպատակը թելադրում էր նաև միջոցները, որոնք են Մուհամադի վարքի մասին անհիմն, ավանդազրուցային և ոչ Հավաստի տեղեկություններ: Ղուրանի թարգմանությունը ներկայացնող նշված ձևազրեբում առկա են իսլամին առնչվող այլ տեքստեր: Այդպես էին կազմվում նաև միջնադարյան եվրոպական թարգմանությունները, որոնց կցվում էին և՛ «սարակինոսների կրոնի» հերքումը, և՛ իսլամն արտացոլող դանազան, մեծ մասամբ ոչ գիտական գրվածքներ: Այսպես, վերը նշված ձևազրեբում առկա են «Պայմանագիր Մահմետի ընդ Հայոց», «Վարդապետութիւն Մահմետի», «Տեսիլ Մահմետի», «Ընդդիմադրութիւն բանից Ղուրանին», «Պատմութիւն զարտեան Մահմետին ի Հայս» և այլ բնագրեր⁵⁰: Դրանք, որպես կանոն, մեր պատմիչների Համապատասխան Հատվածների վերաշարադրանքն են, որտեղ պատմական տեղեկությունները յուրովի փոխ-

⁴⁸ Մատենադարան. ձեռ. 2826, 2968, 8056 (9350-ր մասնակիորեն պահպանված օրինակ է): 6984 ձեռագրի գրիչը Արիստակես երեց Համադանցի է (18-րդ դ.), կարծում ենք այդ է պատճառը, որ նրա մոտ Ղօրան (պարսկ.) ձեռն է պահպանվել. հակառակ հայ մատենագրության մեջ ընդունված՝ Ղուրանի: Սա մասնապես նույնական է 8056-ի հետ, առատ է շեշտաներով: Ե՛վ գրչի ձեռքով, ե՛ր այլ միջամտությամբ ունի լուսանցարություններ: Բնագրի էջերն են 8ա-303ա, Պայմանագրի՝ 303բ-305բ:

⁴⁹ Գուցե՝ անանուն:

⁵⁰ Տես՝ Լեհացու՝ 3109 և «այլ թարգմանչի» 2826, 2968 ձեռ.: Նմանատիպ երեւոյթ՝ առկա է նաև ռուսաց մեջ. երբ քրիստոնեական բանավիճային գրականությունից քաղված փաստերը նյութ են հանդիսացել Մուհամադի անձի շուրջ ստեղծված բազմաթիվ իրականությունից հետո և ֆանտաստիկական պատմությունների: Տես Ո. Ա. Грязневич, Коран в России в сб. Ислам. Религия, Общество, Государство, М, 1984, էջ 76: Տես Դ. Оганесян, Критерии истинности и поэтическое высказывание в средневековой арабо-мусульманской и западно-европейской культурах. Тез. всесоюз. конф. „Семантические и коммуникативные категории текста“, М., 1990.

վում էին, գրական-գեղարվեստական երանգ եւ պատկերավորում ստանում⁵¹: Ինչ վերաբերում է այդ ձևազրեքում բազմիցս տեղ գտած «Պայմանագրի» տեքստին, ապա վերջինս արար խալիֆ Մուավիին ստորագրություն հայտնի մի թուղթ է, որ արտոնություններ էր տալիս իրեն Հարկատու քրիստոնյաներին:⁵²

Բազմիցս նշվում է Հայոց մեջ Ղուրանի լրիվ եւ Հատվածային թարգմանությունների մասին⁵³: Մատենադարանի ձեռագրերի բնությունը ցույց տվեց, որ կամ զրանք վերը նշված երկու թարգմանություններն են ու զրանց Հատվածները, կամ էլ թարգմանություն չեն, այլ սեփական գիտելիքների սահմաններում կատարված ինչ-որ վերաշարադրանքներ եւ

⁵¹ Օնշուվում էր Սարգիս Բաֆիրա քրիստոնյայի եւ Սայման պարսիկի ազդեցությունը նրա վարդապետության ձևավորման վրա, վերջինիս օգնությունը Մուհամեդին Ղուրանը ստեղծելու գործում, քանի որ, ինչպես Թովմա Արծրունին է գրում, Մուհամադը... «ոչ գիտէր գիր եւ ոչ դպրութիւն»: Այդ մասին եւ գրականության ցանկ տես՝ История Анонимного повествователя Псевдо-Исмаил Багратуни. Пер. с др. арм., пред. и комм. М.О. Дарбинян-Меликан, Ереван, 1971, էջ 11, 13:

⁵² Տես նաև Հ.Անասեան, Աշխ., էջ 627:

⁵³ Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, Ռ. Ա. Երեւան, 1965, էջ 442:

⁵⁴ Օրինակ՝ 5795 ձեռագրի նկարազրության մեջ Գրիգոր Տաթևացու «Քարոզգիրքը» նկարազրված է՝ «...Բվնդ, ի Ղուրանէն թարգմանեալ, Երրորդութիւն մի աստուած (ժը) դ», տես՝ Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, Ռ. Ա. Երեւան, 1965: Իրականում դա թարգմանություն չէ, այլ՝ 18-րդ դ. իսլավոլում (էջ 2բ), ենթադրում ենք, զրքի տիրոջ գրառումն է իր իմացածի չափով, որտեղ թվարկված են Ալլահի էպիտետները, նրա ասորիքուտները եւ այլ արարերն են մերձդուրանյան տերմիններ՝ ուսուցողուտուզ (ոտմ ալ դոդս՝ Սուրբ հոգի բառակապակցության աղավաղված ձևն է), աքքար, Ալլահ, բեամելա, ոտմ եւն: 4307 ձեռագրում, փոխադրողը իր ընտրած սուրանները վերաշարադրում է ըստ որում, առաջին սուրայի բովանդակությունը չի համապատասխանում ֆաթիհային, այլ մոտ է դրախտի նկարազրությանը, որ բոլորովին այլ սուրայից է:

գնահատականներ⁵⁴: Հայտնի է դառնում, որ Ղուրանի Հատվածային թարգմանությունների եւ նույնիսկ Համառոտ վերաշարադրանքի երեսույթը ոչ միայն կիրառելի էր Հայոց մեջ, այլ նաև՝ եվրոպայում: Ղուրանի թարգմանությունների Ղոմի կենտրոնի ուղեցույցում ասվում է, որ Ղուրանը թարգմանվել է աշխարհի մոտ 140 լեզուներով, որոնց մոտ 450 օրինակը ներկայացնում են Ղուրանի ամբողջական կամ Հատվածային թարգմանություններ՝ եվրոպական լեզուներով: Սակայն, ինչպես Հավաստում են կենտրոնի ղուրանագետները, ցավոք, Հազիվ թե գտնվի մի թարգմանություն, որը «Համարժեք է Ղուրանին՝ այդ Հավերժ Հրաշքին»:⁵⁵

Ղուրանի Հայոց թարգմանությունները արարեր են բնագրից, ինչպես նաև՝ ֆրանսերենից Հրատարակվել են Պոլսում (1911թ.) եւ Վառնայում (1909 եւ 1912 թթ.):⁵⁶ Նշված թարգմանություններից երկուսը ունեն առաջարան: Որոշ այաթների մեկնարանություն փորձ է արվել, երբեմն ըստ Ղուրանի մեկնիչների, երբեմն՝ ըստ այն թարգմանչի բնություն, որի բնագիրն օգտագործվել է: Ներկայացված է նաև թեմատիկ ցանկ՝ որ կոչվում է «Պատկեր նյութոց»:

1991-ին «Ալ-Բակարա» սուրան (286 այաթ) ըստ Ի.Յ. Կրաչկովսկու գիտական թարգմանության եւ վերը նշված արեւմտահայ թարգմանությունների վե-

⁵⁵ An introduction to the Centre for the Translation of the Qur'an. Attached to the Awqaf and charities organization.

⁵⁶ Տես՝ Մուհամմետ, Գուրան, արաբատառ բնագրին եւ Գազի-միրսիի, Ամիրխանի եւ այլ հեղինակատր արաբագետներու թարգմանությունաց առաջնորդությամբ հազերեցի վերածեց Յակոբ Գուրպեթեան, Վառնա, 1912: Քուրան, հանդերձ Մուհամմետի կենսագրութեամբ, թրգմ. ֆրանսերէնէ Լեոն Լարենց, Կ.Պոլիս, 1911: Ա.Ամիրխանեանց, Վառնա 1909:

բաշարագրիկ, խմբագրիկ և հրատարակիկ է արեւելահայերենով:⁵⁷ 1995-ին առաջին երկու սուրաների 120 պաթ թարգմանել է Վահագն Գավթյանը:⁵⁸

Ոտուն են Ղուրանի ամբողջական թարգմանությունների հրատարակման թվականներն ու վայրերը: Չնայած բազում պատմամշակութային եզրերով, ինչպես նաև՝ այդ երկրներում հանգրվան գտած մեր հայրենակիցների միջոցով կապված ենք իսլամական աշխարհի հետ, այնուհանդերձ, մինչև օրս չունենք իսլամական քաղաքակրթության անկյունաքար հանդիսացող կոթողի գիտական թարգմանություն՝ հազեցած լավագույն էկզեզետների մեկնություններով:

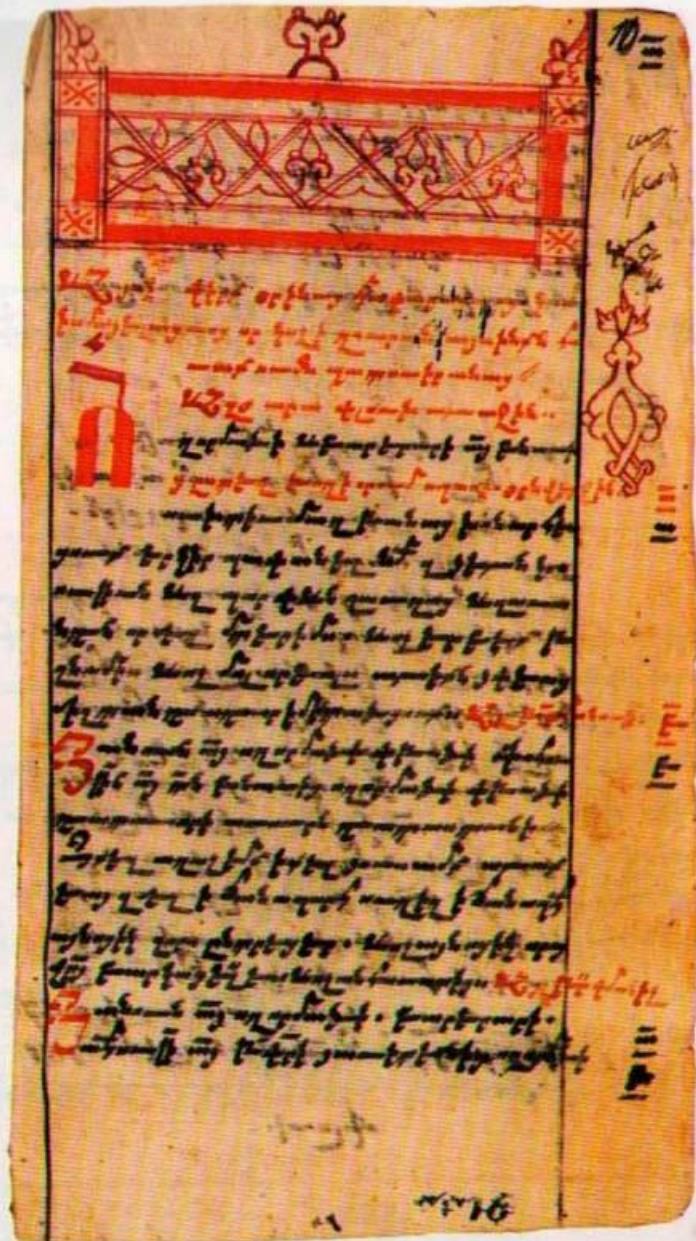
Ամեն ժամանակ ունի իր պահանջները, և ամեն հեղինակ ունի «մեկնարանելու» իր իրավունքը: Ահա Ղուրանի ֆաթիհայի մի քանի նմուշ տարբեր թարգմանիչների մատուցմամբ՝ միջնադարից մինչև մեր օրերը.

⁵⁷ Սուրբ Ղուրան, թրգմ. Գրիգոր Գույումճյանի, Հայաստան-Միջին արևելք (Քանդեպ), 1991, 1, էջ 24-32:

⁵⁸ Վահագն Գավթյանը իր գեղարվեստական մտածողության միջով անց է կացրել Ա. Ամիրխանյանցի, Գ. Սարյուկովի և Ի.Կրաչկովսկու թարգմանությունները: Ի դեպ, ուսական դուրանագիտության վերջին տարիների ակնհայտ ձեռքբերումների խորքի վրա այսօր բարձր գնահատականի են արժանանում վերջիններիս թարգմանությունները: «Ի.Յ.Կրաչկովսկու թարգմանությունը գերազանցում է ոչ միայն բոլոր ուսական, այլև՝ քաղաքիվ եվրոպական թարգմանությունների»: Ռեզվան Ըշվ. աշխ. էջ 443:

Մատենադարան, 459/3 արաբատառ ձեռագիր 17-րդ սուրան:

Մատենադարան, 934 ձեռագիր, էջ 10:

Ստեփանոս Լեհացի

Ողորմածի եւ բարերարի Աստուծոյ
 բնաւից ըստեղծողի յորում սպասէ օրն վերջին:
 Ուխտի մաղթանաց խոնարհեցուք
 երկիր պագեալ նմա, ըզձեռնկալութիւն եւ ըզպար-
 գեւն շաղագ եւ զաւանդն
 որ զմեզ մտերիմս եւ ոչ երբէք թշնամիս
 եւ ոչ մոլորեալս առ ինքն ձգեաց, միշտ անդադար
 ի միտ ածցուք:

Այլ թարգմանութիւն

Յանուն Աստուծոյ ողորմածի գթածի,
 Գոհութիւն Աստուծոյ տեսոն բնաւից,
 ողորմածի գթածի, դատաւորի աւուրն
 դատաստանի:
 Զքեզ աղաչեմք, ի քեզ յուսամք. Առաքեա զմեզ
 ի ճանապարհ
 ուղիղ, ի ճանապարհ այնոցիկ զորս
 ընտրեցեր, եւ ոչ այնոցիկ որոց վերայ
 բարկացեալ ես եւ ոչ անհաւատից:

Այլ թարգմանիչ

Յանուն Աստուծոյ ողորմածի բարերարի
 արհնութիւն Աստուծոյ թագաւորի
 յախտնից ողորմածի եւ բարերարի
 թագաւորի աւուրն դատաստանի:
 Ով դուք ամենեքեան ծառայեսցուք նմա
 ստուգիւ օգնեալ եղիցուք:
 Տէր ուղղեա զմեզ ի կէտ ուղիղ, ի կէտ

այնոցիկ ընդ որս հաճեցար առանց բարկութեան
ընդդէմ նոցա, եւ ոչ մոլորեսցուք:⁵⁹

Մեզ անծանոթ թարգմանիչ

Հանուն Աստուծո, բարեբարեգթոյ ողորմածի,
Յրհնութիւն եղիցի, բարեբարեգութ եւ ողորմածի
Աստուծոյ,
Թաքաւորին, յաւուր դատաստանին, քեզ
երկրպագանեն,
ի քէն Հայցիմք զօգնութիւն առաջնորդեաց մեզ
ի ճանապարհ ուղիղ,
ի ճանապարհ այնոցիկ, որոց շնորհս բաշխեցեր,
ընդդեմ որոց ոչ բարկացար եւ ոչ մոլորեալ
եղիցուք:⁶⁰

Աբրահամ Ամիրխանեանց

- Գթած ողորմած Աստուծոյ անունովը
- 1. Փառք լինի Աստուծուն, աշխարհքների տիրոջը:
- 2. Գթած ողորմածին:
- 3. Դատաստանի օրւայ Տիրոջը:
- 4. Քեզ պաշտում ենք եւ օգնութեան ենք կանչում:
- 5. Մեզ առաջնորդիր ուղիղ ճանապարհովը:
- 6. Նրանց ճանապարհովը, որոնց շնորհք եւ արել:
- 7. Ոչ թէ բարկութեան արժանացածների, ոչ էլ
մոլորուածների ճանապարհով:⁶¹

⁵⁹ Ստեփանոս Լեֆացու կողմից ներկայացված վերոհիշյալ թարգմանություններն են՝ ձեռ. 3109:
⁶⁰ ձեռ. 2826:
⁶¹ Ղուրան, թարգմ. Ա. Ամիրխանեանց, Վաղնա, 1909:

Վահագն Դավթյան

- 1. Հանուն բարեսիրտ, բարեգութ Ալլահի...
- 2. Փառք տանք Ալլահին՝ աշխարհների տիրոջը...
- 3. Բարեսրտին ու բարեգութին...
- 4. Դատաստանի օրվա արքային...
- 5. Սոնարհում քո դեմ եւ աղերսում ենք՝
մեզ սատար լինել:
- 6. Քո ուղիղ ճամփով մեզ առաջնորդիր:
- 7. Այն ճամփով, որով գնում են նրանք, ով բարությանդ է արժանի եղել: Ոչ նրանց ճամփով, ովքեր չարժեղ են բարկութունը քո եւ մոլորված են:

«Ալ-Բակարա» կոչվող երկրորդ սուրան Ղուրանի Հին սուրաններից մեկն է, գրված Մեդինայում, երբ իսլամը նոր-նոր էր կայանում: Ընթերցողը կնկատի, թե ինչպես կտրուկ եւ երբեմն ջղագրգիռ ոճը տեղ-տեղ փոխվում է մեղմ ու համոզիչ ձևի: Հարկավոր չէ ցրիվ, տրամաբանորեն իրար հետ չառնչված քարոզների շարքում փնտրել կուռ կառուցվածք, հետևողականություն, սյուժե: Ղուրանը Մուհամադի կողմից երկու տասնյակից ավելի տարիների ընթացքում ասված քարոզների հավաքածու է, որ կանոնարկվել է նրա մահից հետո: Այն ճիշտ հասկանալու համար քիչ է անգամ մահճեղական մշակույթի եւ քաղաքակրթության խոր ըմբռնումը: Այստեղ անհրաժեշտ է նաեւ ծանոթություն մեկնողական գրականության հետ, որ բազմաթիվ հեղինակներ եւ հատորներ են կազմում (թափսիր): Ղուրանի աղոթքների, առակների, պատմությունների, սպառնալիքների, օրինակների, հրամանների ետեւում իրականում կան կոնկրետ մարդիկ, իրողություններ, դեպքեր, երկխոսություններ, որոնք պատմության եւ ժամանակի քո-

դով են պատած եւ որոնց խորքի վրա մեր առջեւ այսօր հառնում է միջնադարյան քարոզչի հզոր անհատականությունը:

Գյոթենն, որ Ղուրանը ճանաչում էր լատիներենից կատարված գերմաներեն թարգմանություն միջոցով, երկրորդ սուրայի առաջին այաթը, ուր տարանջատվում են ուղիղ ճանապարհով գնացող հավատացյալներն (Մուհամադի հետեւորդները) ու խոտոր ուղու վրա կանգնած բոլոր տեսակի անհավատները, համարում է Մուհամադի գաղափարների թանձրույթ:⁶² Իսլամի 5 սյուներից (աղոթք-սալատ, նվիրատվություն-զաքատ, ուխտագնացություն-հաջվ, ծոմ-սաու, միաստվածություն-բանաձեւ - շահադա) առաջին երկուսն արդեն առկա են. «Նրանց, ովքեր հավատում գաղտնաձածուկին, աղոթք են ձնում եւ այն ամենից, ինչ Ալլահից են շնորհ ստացել, բարեբաշխում են»:⁶³

Ընթերցողը նույնիսկ այդ փոքր հատվածից կկուսահի, որ հենց Ղուրանն ինքն էլ բանավեճ ու հակաձառություն է բնդդեմ հրեաների, Սուրբ գրքի եւ նրա հետեւորդ քրիստոնյաների, կուսպաշտների, երկերեսանիների, ամբարիշտների, խաբերանների եւն: Նույնիսկ վստահ ենք, որ Ղուրանի այս փոքրիկ բնկորում տեսնելով բազմաթիվ ծանոթ աստվածաշնչական թեմաներ, անուններ, մոտիվներ, պերսոնաժներ, դարձվածներ, ընթերցողը միջնադարյան մեր գրիչների նման կտրվի լուսանցքներում նշումներ անելու գայթակղությունը:

Ընթերցողի դատին ենք հանձնում Մուհամադի քարոզների գեղարվեստական թարգմանություն այս

⁶² Иоганн Вольфганг Гете, Западно-восточный диван, подгот. И. С. Брагинский, А. В. Михайлов., М., 1988, էջ 164:

⁶³ Ընդգծումը մերն է:

հատվածը, միջնադարյան հայ դպրի այն խոսքերով, որով ավարտվում է Ղուրանի հայոց ձեռագիր թարգմանություններից մեկը.

«Այս ամենը ասվում է ոչ թե արտագրելու եւ սովորելու..., այլ ճիշտ ուղով գնալու համար»:⁶⁴

Իսկ Ղուրանի 109 սուրայի 6-րդ այաթն ազդարարում է.

«Դուք ունեք ձեր կրոնը, եւ ես ունեմ իմ կրոնը»:

⁶⁴ Տե՛ս՝ Զե՛ն. 3109:

120 ԱՅԹ
ՂՈՒՐԱՆԻՅ

ՎԱԿԱԳՆ ԴԱՎԹՅԱՆԻ
ԹԱՐԳԱՆՆՈՒԹՅԱՄԲ

Երեւանի քաղաքի քաղաքապետի ֆոտոստանդարտը

1. Հառաւ քարեկեր, քարեկերը կաշտեմ...
2. Բառերը կաշտեմ աշխարհի սրբաշէնը...
3. Բարեկարգեմ աշխարհը...
4. Գրաւորեմ օրի տրոյեմ...
5. Խաղաղեմ աշխարհը և սրբաշէնը և արեւմտեան ժողովուրդը:
6. Քաղաքը Հայաստանի մայրաքաղաքը:
7. Այս քաղաքը քաղաքի քաղաքն է և արեւմտեան ժողովուրդն է և արեւմտեան ժողովուրդն է:

2.

Կո՛վԸ

- Հառաւ քարեկեր, քարեկերը կաշտեմ...
1. Բարեկարգեմ աշխարհը և սրբաշէնը...
 2. Գրաւորեմ օրի տրոյեմ և արեւմտեան ժողովուրդը:
 3. Խաղաղեմ աշխարհը և սրբաշէնը և արեւմտեան ժողովուրդը:
 4. Բարեկարգեմ աշխարհը և սրբաշէնը և արեւմտեան ժողովուրդը:
 5. Գրաւորեմ օրի տրոյեմ և արեւմտեան ժողովուրդը:
 6. Խաղաղեմ աշխարհը և սրբաշէնը և արեւմտեան ժողովուրդը:

ԱՅՍ ԱՐԺԱՆԱՊԱՏԻՎ
ԳՐԻ ՍՈՒՅԲԸ⁶⁵

1

1. Հանուն բարեկարգ, բարեկարգ Այլահի...
2. Փառք տանք Այլահին՝ աշխարհների տիրոջը...
3. Բարեկարգեմ ու բարեկարգեմ...
4. Դատաստանի օրվա արքային...
5. Խոնարհվում քո դեմ և աղերսում ենք՝ մեզ սատար լինել:
6. Քո ուղիղ ճանփով մեզ առաջնորդիր:
7. Այն ճանփով, որով գնում են նրանք, ով բարությանը է արժանի եղել: Ոչ նրանց ճանփով, ովքեր չարեմ են բարկությունը քո և մոլորված են:

2

ԿՈՎԸ

- Հանուն բարեկարգ, բարեկարգ Այլահի...
1. Այս գիրքն, այո, և դա կասկածից վեր է, ուղեցույց է Այլահից երկրորդածներին...

⁶⁵ Ձեռագիրը հրատարակության հանձնվեց որոշ սրբագրումներով: Այսօրների խորքային մեկնաբանությունը հատուկ քննության նյութ է և դուրս է մեր առջև դրված խնդրի շրջանակից:

2. Նրանց, ովքեր հավատում գաղտնաձուլին, ազոթք են ձուլում եւ այն ամենից, ինչ Ալլահից են շնորհ ստացել, բարեբախտում են:
3. Նրանց, ովքեր հավատում են այն բանին, ինչ ի վերուստ է առաքվել առ քեզ, նաեւ այն բանին, ինչ առաքվել է դրանից առաջ եւ համոզված են, որ կա հանդերձայլ:
4. Նրանք Ալլահի շիտակ ճամփին են եւ հաջողակ են:
5. Իսկ նրանք, ովքեր ամբարիշտներ են, միեւնույնն է, Հորդորել նրանց, թե չես Հորդորել, անհավատներ են:
6. Ալլահը կնքել նրանց սրտերն ու ունկերը նրանց, հայացքը նրանց քողով է ծածկել, եւ մեծ պատիժ է դա նրանց համար:
7. Նրանցից ոմանք ասում են, թե մենք հավատում ենք Ալլահին եւ վերջին օրվան, բայց չեն հավատում:
8. Նրանք փորձում են խաբել Ալլահին եւ նրանց, ովքեր հավատավոր են, բայց միայն իրենք իրենց են խաբում եւ սակայն իրենք անգետ են դրան:
9. Նրանց սրտի մեջ ախտն է բուն դրել, եւ թող Ալլահը որպես ստույգի տանջալի պատիժ, ախտն այդ սաստկացնի:
10. Իսկ երբ նրանց ասում են. «Մի տարածեք ամբարիշտութունն աշխարհի վրա», նրանք ասում են. «Մենք միայն բարին արարողներ ենք»:
11. Ինչպե՞ս չէ, նրանք ամբարշտութուն տարածողներ են եւ սակայն իրենք անգետ են դրան:
12. Երբ նրանց ասում են. «Հավատացեք, ինչպես սույն մարդիկ են հավատում, այնժամ այսպես

- են բարբառում նրանք. «Մի՞թե մենք էլ պիտի այնպես հավատանք, ինչպես հավատում են սույն հիմարները», բայց իրականում հիմարն իրենք են եւ սակայն իրենք անգետ են դրան:
13. Երբ նրանք հանդիպում են հավատավորների, ասում են. «Մենք էլ հավատավոր ենք»: Իսկ երբ մենակ են մնում իրենց շեյթանների հետ, ապա ասում են. «Մենք ձեզ հետ ենք, իսկ նրանց ծաղրում ենք»:
14. Ալլահն Հենց ինքը ծաղր ու ծանակի կենթարկի դրանց եւ կաստկացնի մոլորությունները, որոնց մեջ նրանք կուրորեն ղեզերում են:
15. Այդ այն մարդիկ են, ովքեր ճշմարտության փոխարեն սուտն են ընտրել: Նրանց առետուրն անշահավետ էր, եւ խոտոր ուղու վրա են նրանք:
16. Նման են նրանք այն մարդուն, որը կրակ է վառել, լուսավորել է շուրջը ամեն ինչ, սակայն Ալլահը տարել է լույսը, նրանց թողել է սեւ խավարի մեջ, եւ նրանք ոչինչ չեն տեսնում արդեն:
17. Կույրեր են նրանք, համբեր են, խուլեր եւ հետ չեն դառնա ղեպի Ալլահը:
18. Եվ կամ նման են նրանք այն մարդկանց, ովքեր երկնքում ամպրոպաբեր ամպ են տեսնում, որի մեջ խավար, որոտ է, կայծակ, երկյուղ կրելով մեռնել կայծակից, մատներով իրենց ունկերն են խցում, սակայն Ալլահը զանազանում է անարժաններին:
19. Կայծակն համարյա խլում է նրանց տեսողությունը: Եվ երբ շուտափույթ լուսավորում է, նրանք քայլում են, իսկ երբ հանգչում է, եւ նրանց վրա մութն է տարածվում, կանգնում են նրանք: Եվ սակայն եթե Ալլահը ուզեր, կկտրեր

- նրանց լսողությունն ու տեսողությունը, քանզի Ալլահը ամենագոր է: Մարդիկ, խոնարհվեք ձեր Տիրոջ առաջ եւ երկյուղածեք: Նա է արարել թե՛ ձեզ, թե՛ նրանց, ովքեր եղել են ձեզանից առաջ:
20. Նա է, որ Հողը գորգ է դարձրել, երկինքը՝ առիք: Եվ նա երկնքից ջուր է վար Հեղում ու պտղավորում ձեզ Համար սնունդ, եւ դուք դա գիտեք, ուստի թույլ չտաք, որ այլ մի աստծո Հավասարեցնենք մեծն Ալլահին:
21. Եթե դուք կասկածում եք այն բանին, ինչ ի վերուստ ենք ընծայաբերել⁶⁶ մենք մեր ծառային, ապա կանչեցեք ձեր վկաններին, բացի Ալլահից, եւ ի ցույց դրեք մի ուրիշ սուրա, որ Հավասարվի երկնատաքներին:
22. Եթե դա չանեք, եւ չեք էլ կարող այդ բանը անել, ապա վախեցեք այն կրակից, որի վառելիքը պիտի մարդիկ եւ քարերը լինեն, եւ որի վրա անՀավատները Հրկիզվին պիտի:
23. Հավատավորներին եւ բարերարներին բերկրանք պարգևեք այն ավետիքով, որ այգիներ են սպասում նրանց, որոնց ընդերքով գետեր են Հոսում, եւ ամեն անգամ նրանք, երբ իրրեւ վայելք, այդ այգիների պտուղներից ճաշակեն, պիտի ասեն. «Սրանք նույնպիսիք են, ինչով մենք նախկինում ենք սնվել»: Բայց այդ պտուղները նախկինների նմանակներն են միայն: Նրանք այնտեղ մաքուր կանայք կգտնեն եւ Հավերժ կմնան այնտեղ:
24. Ալլահը չի ամաչում ինչ-որ մեղի եւ նրանից ավելի չնչին մի էակի առակի նյութ դարձնել: Հավատավորները գիտեն, որ այդ ճշմարտու-

⁶⁶ Ի Ալսուտի ունի Ղուրանը:

- թյունն իրենց Տիրոջից է գալիս, իսկ անՀավատներն ասում են՝ ի՞նչ է ուզում ասել այդ առակով: Նա դրանով շատերին մոլորեցնում է, բայց շատերին էլ ուղիղ ճանապարհով է տանում: Միայն անպիտաններին է նա դրանով մոլորեցնում:
25. Նրանք, ովքեր Ալլահի Հետ ուխտ կապելուց Հետո խախտում են այդ ուխտը, այն, ինչ Ալլահը պատգամել է միացնել՝ բաժանում են եւ ամբարշտություն են անում աշխարհի վրա, ապերժանիկ են:
26. Ինչպե՞ս եք դուք անՀավատ մնում Ալլահի առաջ: Մեռյալ էիք դուք, եւ նա կենդանացրեց ձեզ: Ժամանակ անց նա նորից կմահացնի ձեզ եւ նորից կկենդանացնի, եւ դուք կվերադառնաք դեպի Ալլահը:
27. Աշխարհի վրա նա է արարել ամենայն ինչ, Հետո բարձրացել է երկինք եւ յոթ երկինք է ստեղծել այնտեղ: Նա Ամենագետ է:
28. ԱՀա քո տերն ասաց Հրեշտակներին. ես երկրի վրա տեղապահ կլթողնեմ. Հրեշտակներն ասացին. «Մի՞թե կլթողնես այնպիսի մեկին, որն ամբարշտություններ կանի եւ արյուն կհեղի աշխարհի վրա, այն դեպքում, երբ մենք փառաբանում, սրբացնում ենք Քեզ»: Եվ Ալլահն ասաց. ես գիտեմ այն, ինչ չգիտեք դուք:
29. Եվ նա Աղամին սովորեցրեց բոլոր անունները, Հետո անուններն այդ նա Հաղորդեց Հրեշտակներին եւ ասաց նրանց. ազդարարեցեք ինձ սույն անունները, եթե դուք արդարացի եք:
30. Նրանք ասացին. «Փառք քեզ: Մենք գիտենք միայն այն, ինչ որ դու եւ ուսուցել: Հիրավի դու գիտուն ես, իմաստուն»:

31. Նա ասաց. «Աղամ, Հաղորդիր նրանց իրենց անունները»: Եվ երբ Աղամը Հաղորդեց նրանց իրենց անունները, Այլահն ասաց. «Մի՞թե ես չէի ասում, որ գիտեմ երկնքում ու երկրի վրա թաքնվածը եւ գիտեմ այն, ինչ դուք բացահայտում եք, եւ այն, ինչ թաքցնում եք:⁶⁷»
32. Եվ ահա մենք ասացինք Հրեշտակներին. «Մտնարհվեցեք Աղամին», եւ խոնարհվեցին նրանք, Իրլիսից բացի: Նա հրաժարվեց եւ գոտոզացավ եւ Հայտնի դարձավ, որ անհավատ է:⁶⁸
33. Մենք ասացինք. «Աղամ, բնակվիր կնոջդ Հետ զրախտում եւ ի վայելումն կերեք այնտեղ, ինչ որ կամենաք, բայց չմոտենաք այս ծառին, որպեսզի Հանցագործ չդառնաք:
34. Դրանից Հետո սատանան սայթաքեցրեց նրանց եւ դուրս բերեց այնտեղից, ուր բնակվում էին: Եվ մենք ասացինք. Տապավեցեք, դուք մեկմեկու թշնամի եք, ձեր մշտական բնակավայրը երկիրն է եւ այնտեղ են ձեր կենսական պահանջմունքները:
35. Աղամն ընդունեց խոսքն իր տիրոջ, որը խղճաց նրան, քանզի նա բարեգութ եւ բարեսիրտ է զղջացողների Հանդեպ:
36. Մենք ասացինք. շուտ եկեք սատանայից լիովին այնպես, ինչպես Հիմա եք: Ինձանից ձեզ ուղեցույց կգա: Նրանք, ովքեր կհետեսեն իմ Հորդորներին, ահ չեն ունենա ու չեն մնա տրտմության մեջ:
37. Իսկ նրանք, ովքեր չեն Հավատա իմ նախան-

⁶⁷ Աստված տվեց իրերի եւ առարկաների անունները:

⁶⁸ Իրլիսը հայտնի է որպես ընդվզող եւ մարդուն չենթարկվող: Ահաբավատ շեյթանները ենթարկվում են Իրլիսին:

չաններին, կրակի բնակիչներ կդառնան եւ կմնան այնտեղ:

38. Իսրայելի զավակներ, Հիշեք իմ բարերարությունները, որ ես շնորհեցի ձեզ, Հավատարիմ եղեք ինձ Հետ կնքած ձեր ուխտին, եւ ես էլ Հավատարիմ կլինեմ այդ ուխտին: Վախեցեք ինձանից, ինձանից վախեցեք: Հավատացեք վերուստ իմ առաքածին ի Հաստատումն այն բանի ճշմարտության, ինչ ձեզ մոտ է. սույն Գիրքը մերժողներից առաջինը չլինեք: Իմ նշանակների փոխարեն ոչ մի ցածրարժեք բան չվերցնեք, պատկառեք ինձանից, ինձանից պատկառեք:
39. Ճշմարտությունը մի քողարկեք ստի Հանդերձով: Մի թաքցրեք ճշմարտությունը, երբ գիտեք այն:⁶⁹
40. Աղոթեցեք, շնորհեցեք մաքրագործող ողորմածությունը, խոնարհվեցեք խոնարհվողների Հետ:
41. Մի՞թե դուք այդ մարդկանց մատնացույց անելով բարին, կմոռանաք ինքներդ ձեզ, այն դեպքում, երբ կարդում եք Սուրբ գրությունը, մի՞թե չեք դիմի ձեր դատողությանը:
42. Թգնության կանչեցեք Համբերությունը եւ աղոթքը, դրանք Հիրավի մեծ ուժ են միայն խոնարհների Համար:
43. Նրանց Համար, ովքեր մտածում են, որ կհանդիպեն իրենց Տիրոջը եւ կվերագառնան զեպի նա:
44. Իսրայելի զավակներ, Հիշեք իմ բարերարու-

⁶⁹ Վերաբերում է քրիստոնյաներին, որոնք իբրեւ թե ժողովրդից թաքցնում են Աստվածաշնչի այն հատվածները, որտեղ խոսվում է Մուհամադի մասին: Հմմտ.՝ М.-Н. О. Османов, 6շվ. աշխ.:

թյունները, որ շնորհեցի ձեզ եւ բարձրացրեցի բոլորից վեր:

45. ⁷⁰

46. Ահա մենք փրկեցինք ձեզ Փարավոնի ժողովրդից, նա ձեզ մատնեց դաժան տառապանքների, զոհելով ձեր որդիներին եւ թողնելով միայն ձեր դուստրերին: Դրա մեջ ձեր աստծո մեծ գայթակղությունը կար:

47. Ահա մենք ձեզ համար կիսեցինք ծովը, մենք փրկեցինք ձեզ, իսկ Փարավոնի ժողովրդին ձեր աչքերի առաջ խեղդեցինք:

48. Մենք չորս տասնյակ զիշեր անցկացրինք Մովսեսի հետ, իսկ դուք նրա բացակայութեամբ, ձեզ համար հորթ ստեղծեցիք, համառուն ամբարիչտ մնալով:

49. Դրանից հետո մենք դա ներեցինք ձեզ, ենթադրելով, որ շնորհակալ կլինեք:

50. Եվ ահա մենք Մովսեսին Սուրբ գրութեան տարբերակ տվեցինք՝ խորհելով, որ գուցե դուք կգնաք ուղիղ ճանապարհով:

51. Եվ ահա Մովսեսը ասաց ժողովրդին. «Ժողովուրդ իմ, մենք ինքներս մեզ չարիք արեցինք նրանով, որ մեզ համար հորթ ստեղծեցինք. այդ պատճառով զղջումով դիմեցեք ձեզ արարողին կամ սպանեցեք ինքներդ ձեզ, դա ձեզ համար ավելի լավ կլինի, արարիչը կխղճա զղջացողներին, քանի որ նա բարեմիտ եւ բարեսիրտ է զղջացողների հանդեպ»:

52. Ահա դուք ասացիք Մովսեսին. «Մովսես, մենք չենք հավատա քեզ, մինչև մեր դիմաց բացահայտորեն չենք տեսնի Ալլահին»: Դրա համար

այն ժամանակ, երբ դուք ուզեցիք տեսնել Ալլահին, կայծակը հարվածեց ձեզ:

53. Ապա ձեր մահից հետո հարություն տվինք ձեզ, ենթադրելով, որ դուք շնորհակալ կլինեք:

54. Մենք ամպը հովանի արինք ձեզ, մանանա եւ լորեր ուղարկեցինք, որ սնվեք այն բարիքներով, ինչ մենք բաժին ենք հանել ձեզ: Նրանք ոչ թե մեզ, այլ իրենք իրենց էին վիրավորել:

55. Ահա մենք ասացինք. մտեք այս քաղաքը, առատորեն սնվեցեք այնտեղ ինչով կուզեք, մտեք նրա դարպասներով, ճնրադրեք եւ քաղութեան խոսքեր ասեք: Մենք կնեռենք ձեր զանցանքները եւ կմեծարենք բարեգործներին:

56. Բայց օրինազանցները նրանց ասված խոսքը փոխեցին այլ խոսքով: Այդ ժամանակ մենք երկնքից մահ առաքեցինք այդ օրինազանցներին, քանի որ նրանք ամբարշտություններ տարածողներ էին:

57. Երբ Մովսեսը խմելիք խնդրեց իր ժողովրդի համար, մենք ասացինք. «Քո գավազանով զարկ ժայռին»: Եվ տասներկու աղբյուրներ հոսեցին նրանից, եւ բոլոր մարդիկ խմացան այն տեղը, որտեղից խմեն: Խմեցեք, կերեք Ալլահի պարգևներից, չարիք մի գործեք, երկրի վրա տարածելով ամբարշտություն:

58. Եվ ահա դուք ասացիք. «Մովսես, չի կարելի բավարարվել մեկ եւ նույն սնունդով, մեր փոխարեն քո Ալլահից խնդրիր, որ նա մեզ տա այն, ինչ աճեցնում է հողը՝ բանջարեղեն, վարունգ, սխտոր, ոսպ, սոխ»: Նա ասաց. «Մի թե ուզում եք լավագույնի փոխարեն վատագույնը վերցնել: Իջեք Եգիպտոս: Ձեզ համար այնտեղ կա այն, ինչ խնդրում եք: Ստորացումը եւ աղ-

⁷⁰ վ. Դավթյանը այս այսօր չի թարգմանել:

քատուխուներ բաժին ընկան նրանց, եւ նրանք Ալլահի զայրույթը հանեցին իրենց դեմ, այն բանի համար, որ մերժեցին Ալլահի նշանակները եւ անարդարացիորեն սպանում էին մարգարեներին, քանի որ նրանք անհնազանդ էին, եւ գործում էին ինքնակամ:

59. Հիրավի, հավատավորներին, հուղայացողներին, նազովրեցիներին ու սաբեացիներին, ուրբեր հավատում են Ալլահին, դատաստանի օրվան, բարերարում են. նրանք իրենց Ալլահի պարգևին են արժանի, նրանք սարսափ չեն տեսնի, չեն մնա տրտմութեան մեջ:
60. Մի ժամանակ մենք ձեզ հետ ուխտ կապեցինք եւ ձեզ վրա լեառ բարձրացրինք. «Ամուր պահպանեցեք այն, ինչ մենք տվինք ձեզ: Հիշեցեք, դրանով գուցե դուք աստվածավախ դառնաք»:
61. Իսկ դուք դրանից հետո երես թեքեցիք: Եթե չլինեին Ալլահի բարութիւնն ու ողորմածութիւնը ձեր նկատմամբ, ապա դուք կզժարատանայիք: Դուք զիտեք ձեզանից նրանց, ուրբեր ինքնակամ վարվեցին չարաթ օրը, այդ պատճառով մենք ասացինք նրանց. «Կապիկներ դարձեք եւ գնացեք մարդկանցից հեռու»:⁷¹
62. Դրանով մենք նախազգուշութեան օրինակ տվինք նրանց ժամանակակիցներին ու սերունդներին եւ խրատ՝ բարեպաշտներին:
63. Մի ժամանակ Մովսեսն ասաց իր ժողովրդին.

⁷¹ Այս ալաբճ ունի տարբեր մեկնարարություններ: Բոլոր դեպքերում արտացոլում է շարաթ օրը աշխատելու արգելքը: Վերագրվում է Աստվածաշնչական արձագանք՝ Ելից ԺԶ:23, Ի:8-11:

«Ալլահը հրամայում է ձեզ կով զոհարեցիք»:
Նրանք ասացին. «Որեւէ ծաղր ես ուզում անել ձեզ վրա»:

Նա ասաց. «Թող պահպանի ինձ Ալլահը, որպեսզի ես անմիտների թվում չհայտնվեմ»:

Նրանք ասացին. «Մեր փոխարեն աղոթիր քո Տիրոջը, որ նա մեզ ցույց տա այդ կովը»: Մովսեսն ասաց. «Նա ասում է ձեր կով չէ եւ ոչ էլ հորթ, միջին տարիքի է: Արեք այն, ինչ հրամայում է ձեզ»:

64. Նրանք ասացին. «Մեր փոխարեն աղոթիր քո Տիրոջը, որ նա ցույց տա մեզ, թե ի՞նչ գույնի է»: Մովսեսն ասաց. «Նա ասում է, որ այդ կովը չեկ է, նրա գույնը շիկաղեղին է եւ դուր է գալիս նայողներին»:

65. Նրանք ասացին. «Աղոթիր մեր փոխարեն քո Տիրոջը, որպեսզի նա ցույց տա մեզ, թե ո՞րն է այն, քանի որ մենք մեկը մյուսի նման կովեր ունենք: Այդ դեպքում, եթե Ալլահին օգտակար լինի, մենք դա կկատարենք անսխալ»:

66. Մովսեսն ասաց. «Տերն ասում է՝ դա կով է, որ հյուծված չէ ո՛չ հող հերկելուց եւ ո՛չ արտեր ոռոգելուց, պահպանվել է անմնաս, իր վրա չունի այլ գույնի խայտարեկտություն»:

Նրանք ասացին. «Արդ դու ցույց տվիր մեզ ճշգրիտ նշաններ»:

Այդ ժամանակ նրանք կովը զոհարեցին, թեեւ պատրաստ էին դա չկատարել:

67. Եվ ահա, դուք սպանեցիք մարդ եւ վիճելով միմյանց հետ, այդ բանում մեղադրեցիք մեկը մյուսին. բայց Ալլահը Հայտնարեց ինչ դուք թաքցնում էիք:

68. Դուք ասացիք. «Ուրիշներ նրան նրա որեւէ մա-

տով»: Եվ եղավ այնպես, ինչպես կլինի, երբ Ալ-
յահյա կենդանացնի մեռյալներին և ձեզ ցույց
կտա իր նշանակները, գուցե դուք կդառնաք
խելամխտ: ⁷²

69. Գրանից Հետո ձեր սրտերը դաժանացան և
իրենց դաժանությունը ժայռերից ավելի դա-
ժան դարձան, քանի որ ժայռերը երբեմն իրենց
խորրից աղբյուրներ են հանում և նրանք եր-
բեմն նստվածք են տալիս, և նրանց միջից ջուր
է հորդում և նրանք նույնիսկ Ալլահի ահից
տապալվում են: Ալլահն անուշաղիր չի մնում
ձեր գործերի հանդեպ:
70. Ցանկանում եք դուք, որ նրանք հավատավոր
լինեն ինչպես և դուք: Նրանցից ոմանք արդեն
լսել էին Ալլահի խոսքը և անհավատարիմ
եղան այն բանից Հետո, երբ հասկացան նրան,
և նրանք այդ գիտեն:
71. Երբ հավատավորների են հանդիպում, ապա
ասում են. «Մենք հավատում ենք», երբ ուրիշ-
ների Հետ մենակ են մնում, այդ ժամանակ
ասում են. «Վերապատմեցեք այն, ինչ Ալլահը
բացահայտեց ձեզ». որպեսզի նրանք ձեր Տի-
րոջ առաջ ներկայացնեն զրա ապացույցները:
Հասկանում եք արդյոք դուք դա:
72. Մի թե նրանք չգիտեն, որ Ալլահը գիտե և այն,
ինչ նրանք թաքցնում են, և այն, ինչ բացահայ-
տում են:
73. Նրանց մեջ կան տղետներ, ովքեր ոչ թե Սուրբ

⁷² Մեծահարուստ մի իսրայելցու սպանության արձագանքն է: Երբ
Մուհամադի մոտ բերեցին կաակածյալին, իսկ վկաներ չկային,
Աստված հրամայեց կով մորթել և նրա մի մասը (լեզուն) դիպց-
նել հանգուցյալին: Վերջինս կենդանացավ, ասաց իրեն սպանողի
անունը և մահացավ: Հմմտ.՝ Լարենց, 624, աշխ.:

գիրքը գիտեն, այլ միայն Հնարանքներ, նրանք
միայն կարծիքներ ունեն: Վա՛յ նրանց, ովքեր
սեփական ձեռքերով արտագրելով Գիրքը՝
ասում են. «Սա Ալլահից է», որպեսզի զրա դի-
մաց ստանան որեւէ չնչին վարձատրություն:
Վա՛յ նրանց, որ նրանց ձեռքերը գրում են, վա՛յ
նրանց այն բանի համար, ինչ ձեռք են բերում
նրանք:

74. Նրանք ասում են. «Վրակը մեզ կդիպչի միայն
որոշակի օրերի»: Ասա նրանց, ի՞նչ է՝ պայմա-
նագիր եք կնքել Ալլահի Հետ և Ալլահը չի՞ փո-
խի այդ պայմանագիրը: Կամ Ալլահի մասին
չե՞ք ասում այնպիսի բաներ, ինչ ինքներդ չգի-
տեք:
75. Այո, նրանք ովքեր յուրացրել են չարիքը, որոնց
համակել է սարսափը, նրանք կրակի բնակիչ-
ներ կդառնան և կդառնան ոչինչ:
76. Բայց նրանք, ովքեր հավատում էին և բարիք
գործում, զրախտի բնակիչներ կդառնան և
հավիտյան կմնան այնտեղ:
77. Մի ժամանակ մենք պատգամեցինք Խարայելի
որդիներին՝ պաշտեցեք միայն Ալլահին, բարիք
կատարելով ձեր ճնողներին, որբերին, աղքատ-
ներին, մարդկանց բարին ասացեք, աղոթեցեք,
մաքրագործող ողորմածություն տվեք, բայց
դուք, բացառությամբ քչերի, Հետ դարձաք,
դուք նահանջեցիք:
78. Ահա մենք ձեզ պատգամում ենք՝ մի Հեղեղեք
միմյանց արյուն, մի վտարեք մեկ մեկու իրենց
կացարաններից և դուք խոստովանելով՝ դա
հաստատեցիք:
79. Բայց զրանից Հետո դուք հանդես եկաք իրեն
մեկ մեկու սպանողներ, ձեզանից ոմանց դուրս

րիշտներ են:

90. Եվ իսկապես, նրանք բոլոր մարդկանցից ավելի կյանքի ծարավ են: Նրանցից յուրաքանչյուրը, ինչպես եւ բազմաստվածներից ամեն մեկը, կցանկանար ապրել 1000 տարի, բայց կյանքը չազատել երկարակեցության տառապանքներից: Այլա՛հր տեսնում է, թե ինչ են անում նրանք:
91. Ասա նրանց, ովքեր Գարրիելի թշնամիներն են դարձել՝ նա Այլա՛հի կամբով իջեցրել է քո սրտի վրա ի Հաստատումն այն բանի, ինչ եղել է նրանից առաջ, որպես ցուցում եւ ավետիք Հավատացյալների:
92. Նրանց, ովքեր դարձան Այլա՛հի, նրա Հրեշտակների, առաքյալների՝ Գարրիելի եւ Միքայելի թշնամիները, նրանց՝ անհավատներին, Այլա՛հը թշնամի դարձավ:
93. Մենք ձեզ Հստակ նախանշանակներ առաքեցինք եւ միայն, այլասերվածները չեն Հավատում նրանց:
94. Ամեն անգամ, երբ նրանք պարտավորվում էին որեւէ պարտականության, մի՞թե նրանցից ոմանք դա չէին վանում իրենցից: Իսկապես նրանցից շատերը չեն Հավատում:
95. Երբ նրանց մոտ Այլա՛հի առաքյալներից որեւէ մեկն էր գալիս Հաստատելու այն, ապա նրանցից ոմանք, որոնց տրված է եղել սուրբ Գրությունը, զցում էին իրենց մեջքի Հետեւ, իբր թե չեն ճանաչում այն:
96. Այլ Հետեւում էին այն բանին, ինչ Հնարում էին դուրըր Սողոմոնի թագավորության ժամանակ: Բայց Սողոմոնը անհավատացյալ չէր, անհավատացյալ էին դուրըր: Նրանք մարդկանց սո-

վորեցնում էին այն կախարդությունները, ինչ Բարեղոնում առաքված էին երկու Հրեշտակներին՝ Հարութին եւ Մարութին: Բայց սույն երկուսը ոչ մեկին չէին ուսուցանում, ասելով. «Մենք գայթակղիչներ ենք, այդ պատճառով անհավատ մի եղեք»: Նրանցից սովորեցին, թե ինչպես ամուսնուն բաժանեն կնոջից, նաեւ այն, ինչով էին նրանք որեւէ մեկին վնաս պատճառում, եւ դա կատարվում էր միայն Այլա՛հի թույլտվությամբ: Նրանք սովորեցին այն բանին, ինչ վնաս էր բերում իրենց եւ օգուտ չէր բերում եւ գիտեին, որ ով այդպիսի ձեռքբերում է կատարել, նա ապագա կյանքում չի արժանանա երանության բաժնին: Եվ իսկապես, որքան չնչին է այն, որի դիմաց նրանք ծախում էին իրենք իրենց: Մ, եթե նրանք իմանային դա:⁷³

97. Մ, եթե նրանք Հավատային եւ դառնային արժանապատիվ մարդիկ: Հիրավի Այլա՛հի պարզեւր լավագույն երանությունն է: Մ, եթե նրանք գիտակներ լինեին:
98. Հավատացյալներ, մի ասեք ու՛րա. «Փրկիր մեզ», այլ ասեք. ունդուռնա «նայիր մեզ վրա». եղեք Հնազանդ, անհավատները կարժանանան սոսկալի տանջանքի:
99. Անհավատներից նրանք, ովքեր գիտեն սուրբ Գրությունը եւ բազմաստվածները, չեն ցան-

⁷³ Իբրեւ թե սատանաները կախարդական գրքեր էին գրել եւ թաղել Սողոմոնի գահի տակ: Նրա մահից հետո դրանք ներկայացնում եւ վաճառում էին որպես նրա գերբնական ուժի ապացույց: Հմտ.՝ Լարենց. Աշվ. աշխ.: Հարութը եւ Մարութը չար վարքի պատճառով վտարվել են երկնից եւ տանջվում են Բաբելոնի ջրհորներից մեկում:

կանում, որպեսզի Ձեր Այլա՛հից Ձեզ վրա որեւէ բարիք իջնի. բայց Այլա՛հը ողորմածութիւն է տալիս ու՛մ ցանկանում է: Այլա՛հը տիրակախ է մե՛ծ շոպլուծիւններին:

100. Երբ մենք փոխում ենք որեւէ նախանշանակ, կամ հրամայում ենք մոռանալ այն, ապա մենք տալիս ենք նորը, նրանից լավը, կամ՝ նրան Հավասարը:⁷⁴ Չգիտե՛ս, որ Այլա՛հը բազմազոր է:
101. Չգիտե՛ս միթե, որ թե երկնքում եւ թե երկրի վրա նրանն է արքայական իշխանութիւնը, եւ Այլա՛հից բացի մենք չունենք այլ Հովանավոր եւ պաշտպան:
102. Կցանկանա՞ք արդյոք դուք առաքյալից նույնպիսի պահանջներ անել, ինչպիսիք արվում էին առաջ Մովսեսից: Նա, ով Հավատք փոխում է անհավատութիւն չեստ, խոտորվում է ուղիղ ճանապարհից:
103. Սուրբ Գրութիւնն իմացողներից շատերը այն ատելութիւնից, ինչպիսին իրենց Հոգու մեջ է, այն բանից չեստ, երբ դուք Հավատավոր դարձաք, երբ նրանց պարզ ցույց տրվեց, թե որն է ճշմարտութիւնը, ցանկանում են ձեզ նորից անհավատ դարձնել: Նրանց ներեցեք, չեռացեք նրանցից, մինչեւ որ Այլա՛հը չի կատարի իր գործը: Այլա՛հն ամենազոր է:
104. Ազոթեցեք, շնորհեցեք սրբազործող ողորմածութիւն, ինչ բարիք որ նախապես անեք ձեր Հոգու Համար, այն Այլա՛հի մոտ կգտնեք: Քանզի Այլա՛հը տեսնում է, թե ինչ էք անում դուք:
105. Նրանք ասում են. «Դրախտ կմտնի միայն նա,

ով կամ հրեա կլինի, կամ նազովրեցի»: Դա նրանց տենչանքներն են: Այդպիսիներին ասա. ցույց տվեք ձեր ապացույցները, եթե դուք իրավացի եք:

106. Ընդհակառակը, ով Այլա՛հին Հնազանդ կլինի, բարութիւն գործելով, նա կարժանանա Այլա՛հի պարգեւին, նա սարսափի չի ենթարկվի եւ չի ապրի տրտմութիւն մեջ:
107. Հրեաներն ասում են. «Նազովրեցիները խոտոր ուղու վրա են»: «Նազովրեցիներն ասում են. «Հրեաներն անհիմն են» եւ թե մեկը, եւ թե մյուսը, սուրբ Գրութիւնն են կարդում: Նման բաներ են ասում եւ անգետները: Հարութիւն օրը Այլա՛հը կքննի այն, ինչի մեջ տարաձայն են նրանք:
108. Կա՞ն արդյոք նրանցից ավելի ամբարիշտները, ովքեր արգելում են իր տաճարներում դիմել Այլա՛հին եւ ձգտում են խորտակել դրանք: Նրանք պարտավոր են միայն երկյուղածութիւնամբ մտնել այդ տաճարները: Այս կյանքում նրանք կապրեն անփառունակ, իսկ ապագա կյանքում նրանց վիթխարի տանջանք է սպասվում:
109. Չէ՞ որ ե՛ւ արեւելքում, ե՛ւ արեւմուտքում, ուր էլ դիմեք դուք, ամենուրեք Այլա՛հի դեմքն է, որովհետեւ Այլա՛հը Համապարփակ է, ամենագետ:
110. Նրանք ասում են. «Այլա՛հը զավակներ ունի»: Մաքրամաքուր է նա, փառք տվեք նրան, Հիրավի, նրան է պատկանում ամեն ինչ ե՛ւ երկնքում ե՛ւ երկրի վրա եւ ամեն ինչ Հնազանդ է նրան:
111. Նա է եւ երկնքի, եւ երկրի կենսապարգեւը, եւ երբ նախորոշի, թե ինչ է լինելու, միայն կասի. «Եղիցի»: Եվ նա կեցութիւն կստանա:

⁷⁴ Տեղի տալով իրադրությանը. Մուհամադը երբեմն ստիպված է եղել փոխել իր քարոզի բովանդակությունը:

112. Անգետներն ասում են, «Թնչո՞ւ Ալլահը չի խոսում մեզ հետ, կամ չի գալիս որևէ նախանշանակով»: Այդպիսի բաներ ասում էին նաև նրանց նախորդները: Նրանք իրենց սրտերով համատեղ են, Մենք արդեն ցույց ենք տվել նախանշանակները այն մարդկանց, որոնք ունեն ճշմարիտ գիտելիքներ:
113. Հիրավի, մենք ուղարկել ենք ավետիք բերող, եղու պատասխանատու չես դեպի գեհնեական բոցը գնացողների համար:
114. Ոչ հրեաները եւ ոչ էլ նազովրեցիները գոհ չեն լինի, մինչև չընդունես նրանց կրոնը: Ասա, «Միայն Ալլահի ցուցումներն են ճշմարիտ դեկավարութիւն»: Եվ եթե հետևես հրեաների եւ նազովրեցիների ցանկութիւններին այն բանից հետո, երբ քեզ գիտելիքներ են տրված, Ալլահը ոչ կպաշտպանի քեզ եւ ոչ էլ կօգնի:

АРМЯНЕ И КОРАН

Армануш Козмоян

РЕЗЮМЕ

Знакомство армян с исламом начинается с сообщения историка VII века Себеоса о Мухаммеде. С одной стороны, он констатирует исторический факт, с другой – подчеркивает индифферентное отношение к исламу, что связано с идентичностью христианских и исламских монотеистических идей, а также выраженной толерантностью к иноверцам на заре ислама. Ряд армянских историков проявляют тонкую осведомленность в коранических терминах и сурах, из чего можно заключить, что апологеты христианства стремились обосновать свои взгляды на подлинных источниках. Можно предположить, что авторы или знали арабский текст, или были знакомы с выполненным к этому времени армянским переводом (возможно, в отрывках). Рукопись № 3109 Матенадарана имени Маштоца представляет перевод Корана, выполненный Степаносом Лехаци (XVII век) с латинского языка. Перевод содержит 124 суры вместо 114, которые автор именуется «Азоара». Расхождение в количестве сур с арабским оригиналом и транскрипция в форме «Азоара», а также, отсутствие транскрибированных на армянский язык арабских заглавий сур и их переводов, идут от латинского первого перевода (Кеттонского). Начало перевода Степаноса Лехаци гласит: «Это книга законов агарян или исмаильтян, именуемая «Коран», т.е. сборник заповедей» и включает: «В конце Корана есть несколько стихов, не переведенных на язык латинян, не знаю, почему». Не означает ли это замечание, что пишущий имел под рукой

оригинал, или другой перевод, с которым сверял свой текст! Перевод Лехаци завершается словами: «Окончен перевод Корана, с латинского языка на армянский, выполненный рукою любослова Степаноса Лехаци».

Армянский текст Корана Лехаци начинает с трех вариантов фатиха. Один из них – его перевод, следующий представлен под заглавием «Другой перевод», при этом не ясно, это вариант, сделанный им же, или же работа другого переводчика. А третий вариант дан под заглавием «Другой переводчик». Значит ли это, что Лехаци знал другого переводчика этого текста на армянский язык?

Рукопись №2826 датированная XVIII веком, представляет другой перевод Корана, отличающийся от рассмотренного выше перевода, как по стилю, так и по структуре. Он завершается 104 сурой «Слон», которая соответствует 105 суре арабского оригинала. Такое расхождение – следствие того, что переводчик не учел первую суру.

Многочисленные маргинальные заметки отражают теологические разногласия и опровержения, но ни в коей мере толкования. В рукописях перевода Корана встречаются также связанные с исламом разные тексты: «Договор Махмеда с армянами», «Учение Махмеда», «Видение Махмеда», «Опровержение речей корана», «История пришествия Махмеда к армянам» и т.д. В основном, это пересказы соответствующих отрывков из сочинений армянских историков, преломленные в художественном и об разном видении рассказчиков. Исследование рукописей показало, что в армянской среде применялась также практика свободного пересказа пассажей из Корана.

Вышеназванные рукописи никогда не были изданы. Однако, существует несколько изданных полных переводов Корана на армянский язык, выполненных с арабского и французского языков (вышедшие в 1909-12гг. за пределами Армении), а так же, переводы фрагментов, сделанных с русского языка.

Ա. ԿՈՉՄՈՅԱՆ

ՂՈՒՐԱՆԸ ՀԱՅՈՑ ՄԵՋ

А. КОЗМОЯН

АРМЯНЕ И КОРАН

ՄՈՒՂՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԶԵՎԱԿՈՐՈՒՄԸ՝ Վ. ԳԱԼԱԶՅԱՆԻ
ՏՊԱԳՐՎԱՍ Ե ԳԱՍԳՐԻՆՑ ՏՊԱԳՐԱՏԱՆԸ
ԵՐԵՎԱՆ - 2003